

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

*Rimantas Miknys
Lietuvos demokratų partija
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS**

*Skiriu Motinai ir
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

10

Rimantas Miknys

Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institutas

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos	16
1.2. LDP steigimas	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai	142

IŠVADOS	168
PRIEDAI	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
STRESZCZENIE	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

3.1. LDP ORGANIZACINĖS EVOLIUCIJOS IR VEIKLOS YPATUMAI

LDP, "Lietuvos ūkininkas" ir LVS. Bene svarbiausia šio laikotarpio partijos organizacinės evoliucijos išdava buvo nuosaikiųjų veikėjų pasišalinimas, o tiksliau - išstūmimas iš jos. Taip buvo išspręsta 1905 m. iškilusi alternatyva. 1910 m. viename iš savo straipsnių "Lietuvos žiniuose" M. Rōmeris apie "Lietuvos demokratų" atsiliepė kaip apie partiją, susidedančią iš LVS liekanų, o L. Gira "Viltyje" 1911 m. teigė, jog iš partijos pasišalino tikrieji demokratai ir ilgainiui prisidėjo prie "viltininkų". Liko joje tik keletas jaunuolių ir "*būrelis žmonių išauklėtų sulenkėjusios dvarininkų luomos tradicijose, paviršutiniai sudemokratėjusių ir dar paviršutiniau sulietuvėjusių Lietuvos dvarininkų*". Taigi įvykių ir procesų raida realizavo antrą galimybę. LVS netapo savarankiška politine organizacija ir nunyko, bet jos organizatoriai, šalininkai perėmė vadovavimą LDP ir ją panaudojo savo siekiams, susijusiems su "liaudinio socializmo" idėja, įgyvendinti. Tautinėms vertybėms pirmenybę atidavusieji - nuosaikieji - L. Giros įvardyti kaip "tikrieji demokratai", LDP paliko ir toliau atstovavo tautinei demokratijai arba ieškojo galimybių, karts nuo karto bendradarbiaudami su LDP, demokratinio tautinio centro organizacijai sukurti (P. Leonas).

Istoriografijos iki šiol tik nurodyta², bet dar neaprašyta, kaip tai įvyko organizaciniu požiūriu. Per daug nesigilinant neabejojama tik dėl klausimo "kodėl". Skilimą lėmė radikaliųjų demokratų ir jaunimo iš LVS susižavėjimas rusų revoliucinių partijų, organizacijų (narodnikų, eserų, enesų, trudovikų) idėjomis. Tai nustelbė tautinę mintį, grynai tautinius poreikius³. Tiesa, V. Kvieška yra pateikęs nemažą faktų, susijusių su skilimo procesu, bet nuodugniau jo nenagrinėjo⁴. O tai būtina, siekiant išsiaiškinti LDP organizacinės raidos ypatumus bei su jais susijusį lietuvių liberalų socialistėjų, "liaudinio socializmo" idėjos atsiradimo aplinkybes Lietuvos politinėje mintyje. Taigi kaip?

Caro vyriausybė po Maskvos sukilimo pralaimėjimo suaktyvinusi represijas prieš revoliucijos dalyvius 1905 m. pabaigoje, jas tęsė 1906 m. Vyriausybės vadovu paskyrus P. Stolypiną jos dar labiau išsiplėtė, tapo drastiškesnės. Lietuvoje siautėjo ne tik policija, žandarai, bet ir baudžiamieji būriai. Vien į Kauno guberniją buvo pasiųsta 14 kuopų pėstininkų ir 4 eskadronai raitelių. Visur buvo grąžinama senoji tvarka, kai kuriose vietose aktyvių įvykių dalyvių namai, norint įbauginti, buvo apšaudomi iš

patrankų, patys dalyviai buvo suimami, kalinami. Iš valsčių buvo reikalaujama didelių baudų už sunaikintas degtinės monopolio parduotuves, caro portretus, raštvedybos knygas, renkami nesumokėti mokesčiai¹. Caro valdžia šias represijas įteisino. Dar 1905 m. vasario 15 (28) d. įvesta sustiprintos apsaugos padėtis Suvalkų gubernijoje spalio 31 (lapkričio 12) d. buvo pakeista karo stoviu, kuris su maža pertrauka išbuvo iki 1908 m. rugsėjo (spalio 11) d. 1905 m. balandžio 21 (gegužės 3) d. tokia sustiprintos apsaugos padėtis buvo paskelbta Vilniuje, o atšaukta tik 1910 m. balandžio 21 (gegužės 3) d. Kauno gubernijoje ji galiojo nuo 1905 m. rugpjūčio 15 (28) d. iki 1909 m. rugpjūčio 12 (25) d. Vietos administracija tuo metu naudojosi ypatingais įgaliojimais. Be to, Vilniaus ir Varšuvos generalgubernatoriai turėjo teisę leisti privalomuosius potvarkius, bausti jų pažeidėjus. 1912 m. panaikinus Vilniaus generalgubernatoriaus instituciją, šie įgaliojimai buvo perduoti Kauno ir Vilniaus gubernatoriams⁶.

Ši padėtis darė įtaką LDP ir LVS organizacinei raidai, jų tarpusavio santykiams. Per 1906 m. pirmojo pusmečio represijas didelius nuostolius patyrė LVS. Daugelis iš Sąjungos veikėjų pakliuvo į kalėjimus, kiti turėjo slėptis. Iš Lietuvos pasitraukė pagrindiniai jos organizatoriai J. Paršaitis-Gabrys ir E. Galvanauskas⁷. Dauguma kuopų iširo, o naujų niekas nekūrė. LVS veikla apmirė⁸.

Mažiau veikli LDP tokių netekčių nepatyrė. Tik radikalai buvo priversti laikinai riboti savo aktyvumą ir taikytis su atsargia legalia nuosai-

¹ M. Römer, "Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės", *Lietuvos žinios*, 1910 05 01 (14), nr. 34. Apžvalga, *Lietuvos žinios*, 1911 06 25 (07 08), nr. 72.

² A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 33.

³ V. Kvieska, "Tautos vieningumo siekiant", *Lietuvos aidas*, 1934 05 09, nr. 105; 1934 05 11, nr. 106; J. Tumas, "Viltininko Tumo Vilniaus atminimai", *Vairas*, 1931, nr. 10, p. 160-161; L.A. [A. Smetona], "Praeities pėdsakais", *Lietuvos aidas*, 1929, nr. 55, 61, 66; M. Barnėnas, "Viltį" atsiminus", *Vairas*, 1932, nr. 11, p. 141-142, 148.

⁴ V. Kvieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", *Varpas*, 1931, nr. 1, p. 33-59.

⁵ M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988, p. 166.

⁶ *Lietuvos TRS istorija*, t. I, Vilnius, 1985, p. 333, 339.

⁷ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 05 19), VUB, f. 1-F474. 24 laiškas; "Lietuvos demokratų partija", in *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Boston, 1958, p. 113; M. Zauniūtė, 1905-1906 m. ne kartą pareiškusi, jog išėina iš LDP, iki pat 1914 m. nenutraukė ryšių su demokratais, ypač su F. Bortkevičiene, J. Vileišiu, M. Sleževičiumi.

⁸ Pranešimas duotas atstovui važiuojam į Peterburgą ant susirinkimo Dūmos Biuro kuopos [trudovikų] narių I.X.1906, MAB, f. 37-11440, l. 13-14; V. Naujukas [D. Alseika], "Lietuvos valstiečių sąjunga", *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 44, p. 522; *Ko reikia valstiečiams* [Parengė Pranas Paršaitis-Siūlelis ir P. Ruseckas], Vilnius, 1907, p. 16-17.

kiųjų taktika. Vilniuje, po kratos Bortkevičių bute, buvo areštuotas jo šeimininkas, iš aktyvaus darbo turėjo pasitraukti F. Bortkevičienė. "Lietuvos ūkininko" būstinė, norint išvengti policijos apsilankymų, iš Bortkevičių buvo perkelta pas J. Vileišį (Odminių 31), kuris laikraščio 3-31 Nr. pasirašinėjo už redaktorių ir leidėją. Iš tiesų jis mažai kišosi į redagavimą - viskas buvo A. Smetonos bei jam talkininkavusių J. Jablonskio, Juozo Tūbelio rankose⁹. Nauja politinė padėtis tarsi patvirtino jų pasirinktos "organinio darbo" teorija besiremiančios taktikos teisingumą. J. Bagdonas 1906 m. vasario 5 (18) d. laiške partijos vadovybei rašė: *"Man rodos, užstojo pas mus gadyne organizacinio darbo tautiškai-kultūriškoje dirvoje, lygiai taip, kaip pas Lenkus po nelaimingojo 1863 m. sukilimo. [...] Lietuvoj vėl viešpatauja reakcija, o mums trūksta spėkų tai reakcijai atremti. Priežastis to liūdno apsireiškimo, man rodos yra ta, kad mes dar neseniai pradėjome arti savo dirvą, kad apšvietimas ir tautiškas susipratimas dar yra vos tik palytėjęs tautos kūną, kad šaltinis mūsų tautos spėkų - veik viena iš kairio likusioji inteligentija ir tai dar ne visai sveika, bet didelėj daly lenkomanijos ligos apimta"*¹⁰.

Aplinkybės "atrišo" nuosaikiųjų rankas. Laikraštis prarado kovingumą, tapo atsargus ir lojalesnis valdžiai. Straipsniuose apie Rusijos Valstybės I Dūmos veiklą, ypač A. Smetonos rašytuose, buvo tik informuojama ir vengiama pateikti komentarą, savo nuomonę apie ten svarstytus klausimus. Tik iš Dūmos buvo tikimasi galimų pertvarkymų Rusijos imperijoje, palankesnių sąlygų lietuvių tautai vystytis¹¹. Ypač daug buvo laukta iš kadetų (Rusijos konstitucinių demokratų), su kuriais A. Smetona solidarizavosi sprendžiant žemės klausimą, gynė juos nuo V. Mickevičiaus-Kapsuko pilnų revoliucinės dvasios užpuolimų ir pritarė jų žemės fondo per išpirkimą sumanymui. V. Mickevičiaus-Kapsuko samprotavimai apie bendros žemės nuosavybės įvedimą aprūpinant žeme bežemius ir mažžemius Lietuvoje A. Smetonai tebuvo *"oru paremti svajojimai"*¹². LDP radikalų, LVS veikėjų bei žmonių, "pavydėjusių" LSDP įtakos liaudžiai, neatvėsusių nuo 1905 m. įvykių ir laukiančių jų tąsos, toks laikraštis nepatenkino. Redakcija, partijos vadovybė gaudavo nemažai laiškų iš asmenų, nepatenkintų "Lietuvos ūkininku". Štai P. Ruseckas, susirašinėdamas iš kalėjimo su F. Bortkevičiene, kritikavo, priekaištavo dėl laikraščio atsargumo, akino jam suteikti demokratiškesnę, jo supratimu, ir labiau laiką atitinkančią kryptį: *"Reikia, kad L.U. [\"Lietuvos ūkininkas\". - R.M.] smarkiau rašytų apie valdžią. Juk N.G. [\"Naujoji gadyne\". - R.M.] tuose pačiuose sąlygose eina į švietą ku ir L.U., bet jiems vienok drąsos netrūksta ir jie pasekmiu nebijo"*¹³.

Jam, neslepiančiam savo simpatijų eserų programai, ypač kliuvo A. Smetonos kadetiška linija dėl žemės¹⁴. P. Ruseckas buvo linkęs pritarti

V. Mickevičiui-Kapsukui. Šiuo klausimu tuomet buvo aršiai ginčijamasi, nes partijai Dūmoje atstovavę Juozas Kubilius, Laurynas Lopas, Petras Vitkauskas, Juozas Sabalys (Sabalis) ir Jonas Girnius laukė patarimų bei sprendimų¹⁵. P. Rusecko kritikai pritarė F. Bortkevičienė, ir abu ėmėsi LDP organizacinių reformų. Beje, apie jas, kaip rodo F. Bortkevičienės laišakai M. Zauniūtei, buvo jau galvota metų pradžioje, o ketinta vykdyti 1906 m. sausio mėn., - šeštajame LDP suvažiavime (žr. 2 lentelę), t. y. tame pačiame, kuriame buvo svarstyta ir priimta partijos programa. Reformų tikslas, anot F. Bortkevičienės, jau tuomet buvo "atskirti du veiksmū, nes turime jaunų sąnarių"¹⁶. Tai reiškė, jog buvo rengiamas radikalų atsiskyrimas nuo nuosaičių ir tam sutrukdė tik represijos. Naujoje situacijoje buvo sumanyta perimti į radikalų rankas "Lietuvos ūkininką" ir atkurti LVS. Momentas buvo palankus, nes 1906 m. birželio 26-27 (liepos 9-10) d. Vilniuje buvo kviečiamas eilinis LDP suvažiavimas (žr. 2 lentelę) minėtiems žemės klausimams svarstyti.

Pažymėtina, jog sunku tiksliai atsekti "reformininkų" veiksmų eiliškumą. P. Rusecko atsiminimuose, kur yra plačiausiai aprašyti šie įvykiai, ir A. Smetonos išėjimas iš redakcijos, ir klausimas dėl LVS atkūrimo, programos ir įstatų priėmimo bei atkūrimo patvirtinimas - viskas minima nagrinėjus LDP aštuntajame suvažiavime¹⁷, vykusiame 1906 m. rugsėjo 17-18 (30 - spalio 1) d. Vis dėlto LDP archyvo medžiaga, F. Bortkevičienės pažymėjimas, jog "Lietuvos ūkininko" redakciją J. Bagdonas perėmė po 1906 m. birželio (liepos) mėn. LDP suvažiavimo (septintojo)¹⁸, ir paties

⁹ F.B. [F. Bortkevičienė], "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai, *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 2.

¹⁰ J. Bagdonas, "Lietuvos ūkininko" sukaktuvių proga", *ibid.*, l. 4.

¹¹ A.S. [A. Smetona], "Valstybės Dūma", *ibid.*, 1906, nr. 12, p. 183; A. Užugirietis [A. Smetona], "Dar apie Valstybės Dūmą", *ibid.*, nr. 15/16, p. 237.

¹² A. Užugirietis [A. Smetona], "Naujoji gadynė" ir "Žemės klausimas", *ibid.*, nr. 32, p. 426-427; nr. 33, p. 434-435.

¹³ P. Rusecko laiškas F. Bortkevičienei 1906 m. [Balandžio-gegužės mėn.], VUB, f. 1-614. 3-ias laiškas, l. 412.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 04 27 (05 10)), VUB, f. 1-F474, 23 laiškas.

¹⁶ F. Bortkevičienės laišakai M. Zauniūtei (1905 12 27 (01 09) ir 1906 01 02 (01 15)), VUB, f. 1-F474, 13 ir 14 laišakai.

¹⁷ P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui"", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 5; P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", *Varpas*, 1926, p. 208-210.

¹⁸ F. Bortkevičienė, "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai".

J. Bagdono teiginys¹⁹, kad jis, atvykęs iš Škotijos, pradėjo darbą rugsėjo 2 (15) d., mūsų spėjimą patvirtina; jog "reformos", arba "smurtas", kaip vadina P. Ruseckas, apėmė birželio-rugsėjo (liepos-spalio) mėn. laikotarpį, o ne įvyko vienu ypu. Todėl reikia manyti, kad dalis P. Rusecko, F. Bortkevičienės suformuotos opozicijos veikė jau ir LDP septintajame suvažiavime. Tokią opoziciją, be "reformų" organizatorių, "seniams" demokratams sudarė jaunieji - P. Paršaitis-Siūlelis, P. Butkus, E. Galvanuskas, D. Alseika, V. Paulikonis, A. Rucevičius, bei senieji - K. Grinius, J. Bortkevičius, A. Sketeris, M. Zauniūtė, Juzefa Višinskienė, M. Sleževičius - radikalai²⁰. Juos parėmė nepatenkinti laikraščio finansinė būkle bei sumažėjusiu skaitytojų skaičiumi J. Bagdonas, J. Vileišis, Stanislovas ir Teresė Goesai, V. Putvinskis ir kiti²¹.

Kaip rodo LDP septintojo suvažiavimo (birželio-liepos mėn.) protokolo kopija, tuomet buvo išrinktas faktinis laikraščio redaktorius, o jam padėti dirbti sudarytas trijų asmenų komitetas²². Redaktoriai, matyt, tapo J. Bagdonas, o A. Smetona, nesutikęs keisti laikraščio idėjinės-politinės krypties, toliau dirbti atsisakė. Tikėtina, kad redakcijos perėmimas galėjo užsitęsti iki rugsėjo mėn. Kas įėjo į laikraščio komitetą, išsiaiškinti nepavyko. Partijos vadovavimas kaip ir anksčiau buvo paliktas LDP Vilniaus kuopai²³ (žr. 2 lentelę).

Kitas svarbus "reformininkų-opozicionierių" laimėjimas šiame suvažiavime - priimtas nutarimas ir jo formuluotė apie LVS atkūrimą: "*III. Nuspręsta suorganizuoti žemės darbo žmonių sąjungą (Valstiečių Sąjungą), kuri aiškintų ir rodytų žmonėms bežemiams ir mažžemiams, kas reikalinga, kad pagerėtų jų buitis, kaip įgyti laisvę ir žemę*"²⁴. Taigi, "opozicionieriai", palaužę nuosaikiųjų priešinimąsi LVS atkūrimui, jau šiame suvažiavime realizavo dalį savo sumanymų. LVS reikalingumą svariai bylojo žemės klausimo, svarstyto ir šiame suvažiavime, aktualumas. Pagal priimtą metų pradžioje programą partija kaip ir anksčiau ruošėsi "*rūpintis ne vien tik kai-kurių Lietuvos gyventojų reikalais, bet visos Lietuvos dalykais*"²⁵ ir tiesiogiai savo ryšio su valstiečiais (ūkininkais) nenurodė. Tik programoje apie taktiką numatytiems tikslams pasiekti buvo pažymėta, jog LDP "*rūpintis organizuoti plačią Lietuvos Ūkininkų Sąjungą ir Lietuvos darbo žmonių sąjungas*"²⁶. Lietuvos ir Rusijos politinių svarstymų darbotvarkėje atsiradęs žemės klausimas vertė demokratams viešai pripažinti savo pakraipą socialinių sluoksnių atžvilgiu ir realizuoti minėtus programinius teiginius. Tai, matyt, ir tapo rimčiausiais "opozicionierių" argumentais palaužiant nuosaikiųjų LDP narių priešinimąsi LVS atkūrimui.

Konkrečiai LVS atkūrimu rūpinosi P. Ruseckas. Jo iniciatyva 1907 m. liepos 23-24 (rugpjūčio 6-7) d. įvyko vadinamasis "LVS atnaujintojų suva-

žiavimas", kuriame dalyvavo septyni buvę sąjungiečiai ir trys svečiai²⁷. Jie svarstė ir pritarė laikinajai LVS programai bei įstatams, išrinko LVS CK ir nutarė sušaukti Sąjungos kuopų atstovų suvažiavimą "galutinei programai sudaryti"²⁸.

Laikinosios LVS programos projektą parengė P. Ruseckas, remdamasis DVS priimtais "Nutarimais Lietuvos valsčionių...", J. Paršaičio-Gabrio straipsniu pirmajame "Lietuvos ūkininko" numeryje (1905 m.), K. Griniaus brošiūrele "Teisingas žemės valdymas Lietuvoje" ir eserų literatūra²⁹. Todėl joje puikavosi eserų šūkis "Laisvę ir žemę - darbo žmonėms"³⁰, o aptariant žemės klausimą, pirmiausia buvo pabrėžtas bežemių ir mažžemių aprūpinimas žeme; jos valdymo reikalai palikti spręsti "darbo žmonių kuopoms". Programoje nurodyta, jog turi būti įsteigtas žemės fondas; miškai, vandenys ir kiti žemės turtai turi priklausyti "ne atskiriems valdytojams, bet darbo žmonių kuopoms, srytiems [sritims. - R.M.] ir visai šaliai"³¹. Nurodytas progresyvinio pelno mokesčio įvedimo būtinumas³². Politinėje programos dalyje išdėstyta demokratinės Lietuvos autonomijos tvarka, kur ypač plačios teisės numatytos vėlgi vietinei savivaldybei - valsčiams³³.

¹⁹ J. Bagdonas, "Lietuvos ūkininko" sukaktuvių proga", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 4. Suklydo ir A. Merkėlis, nurodydamas, jog A. Smetona "Lietuvos ūkininko" redaktorius pareigų atsisakė 1906 09 17-18 (09 30-10 01) vykusio LDP suvažiavimo metu (*Antanas Smetona*, p. 69).

²⁰ P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui"", l. 5; idem, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209.

²¹ Ibid.

²² Septintas Lietuvos Demokratų partijos susivažiavimas. Birželio 26-27 dien. (liepos 9-10 d.) 1906 m. [protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 84.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., l. 83.

²⁵ *Lietuvos demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906, p. 7.

²⁶ Ibid., p. 16.

²⁷ Lietuvos Valstiečių sąjungos laikinė programa, VUB, f. 1-F614, l. 345; LVS išlaidos už 1906 m., MAB, f. 37-11448, l. 25^a (toliau lapai nenumuoti); V. Naujukas [D. Alseika], "Lietuvos Valstiečių Sąjunga", *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 44, p. 522. Šiame straipsnyje D. Alseika mini dvi datas - tiksliau neįvardydamas liepos mėnesį ir rugpjūčio 23 ir 24 d. Archyvinė medžiaga, kita literatūra (*Ko reikia valstiečiams*, Vilnius, 1907, p. 17) rodo, jog tikslu yra liepos mėnesio (sen. st.) data.

²⁸ Lietuvos Valstiečių Sąjungos laikinė Programa, VUB, f. 1-F614, l. 345; V. Naujukas [D. Alseika], "Lietuvos Valstiečių Sąjunga", p. 522.

²⁹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 208.

³⁰ Lietuvos Valstiečių Sąjungos laikinė Programa, VUB, f. 1-F614, l. 339.

³¹ Ibid., l. 342.

³² Ibid., l. 343.

³³ Ibid., l. 339.

Be to, buvo deklaruotos pilietinės ir asmens laisvės, nemokamas pradinis, o "beturčiams ir mažaturčiams" - vidurinis mokslas³⁴. Taktikoje pažymėta švietimo ir ginkluotos kovos reikšmė³⁵. Nacionalizacijos, socializacijos momentai, pabrėžiant darbo žmonių kuopų vaidmenį, išskirtinis dėmesys bežemiams ir mažžemiams programoje rodė, jog atsikurianti Sąjunga tęsė pirmtakų tradicijas ir Lietuvoje stengėsi pritaikyti rusų narodnikų, ypač jų atšakos - eserų, idėjas.

Archyvinė medžiaga liudija, jog pasibaigus "LVS atnaujintojų suvažiavimui" išrinktas CK (žinoma, kad įėjo P. Ruseckas ir F. Bortkevičienė) užmezgė ryšius su eserams artimos RVS vadovais. Šios Sąjungos spaudos organo "Красное знамя" leidėjas Aleksandr Amfiteatrov 1906 m. rugsėjo 17 (30) d. laiške iš Paryžiaus LVS CK nariui P. Ruseckui dėkojo už atsiųstą žinutę apie LVS, prašė papildomų žinių ir tikėjosi per Maskvą arba Paryžių užmegzti tiesioginius ryšius. Lietuvos valstiečių atstovus kviesdamas dalyvauti rengiamame Rusijos valstiečių suvažiavime, įtikinėjo esąs "autonomistas", ramino, jog susijungimas su RVS sąjungiečiams negresia³⁶.

Šie ryšiai, kaip ir narodnikų pakraipos organizacijoms artima idėjinė orientacija jau iš anksto nežadėjo "taikaus sambūvio" ne tik su "kietais" LDP nuosaikiais (A. Smetona, J. Bagdonu, K. Žaliu, P. Gaidelioniu), bet ir linkstančiais prie radikalų (J. Vileišiu, P. Leonu, S. Goesu). Rugsėjo 17-18 (30 - spalio 1) d. Vilniuje įvykęs aštuntasis LDP suvažiavimas ir įvykiai po jo tai patvirtina.

Šiame suvažiavime pirmiausia buvo baigti tvarkyti "Lietuvos ūkininko" leidimo reikalai. Didelį deficitą nutarta dengti iš partijos kasos ir auksų, skirtų LDP, o visa atsakomybė už laikraščio leidimą, jo politinę liniją buvo paskirta redaktoriui. Specialiu nutarimu buvo pažymėta: "*Kas link laikraščio pakraipos, nutarta vesti jį grynai partijos pakraipoje ir skaityti politišku partijos organu*"¹³⁷. Taigi, nors ir nelegaliai, bet buvo įteisintas "Lietuvos ūkininko", kaip LDP spaudos organo, statusas.

Be to, po diskusijų "reformininkams-opozicionieriams", padedant K. Griniui³⁸, pavyko pasiekti, kad būtų patvirtinta kompromisinė LDP ir LVS sambūvio formuluotė: "*4. Apie L.V.S. įkūrimą nutarta: a) Lietuvos Valstiečių Sąjunga (L.V.S.) yra organizacija prie LDP^{jos} (reikia suprasti LVS yra LVS^{jos} organizacija); b) LDP^{jos} programa LVS Centro komitetas pilnai sutinka ir platina partijos literatūrą; c) LDP^{jos} komitetas perleidžia LVS Centro komitetui dalį kasos išdo, žiūrint į reikalavimus; d) LVS Centro komitetas duoda ataskaitą LDP komitetui, šiam pareikalavus; e) LVS centro komitetas išleidžia atsišaukimus tik su LDP komiteto pritarimu lygiai kaip ir kitus raštus; f) LVS Centro komitetas renka sąjungai pinigų; g) LVS Centro*

*komitetas tik su LDP komiteto pritarimu susineša su kitomis revoliucijinėmis partijomis ir užmezga su jomis ryšius*³⁹.

Taigi nutarimas apibrėžė labai ribotą LVS autonomiškumą nuo LDP. Bet dar nesustiprėjusi Sąjunga laimėjo finansinę paramą ir galimybę disponuoti bendru spaudos organu, nes į laikraščio komitetą kaip LVS CK atstovas buvo išrinktas P. Ruseckas⁴⁰.

Suvažiavimo eigoje LVS nariai susirinko į atskirą pasitarimą, kurio pirmininkas buvo K. Grinius, ir priėmė minėtą laikinąją programą, įstatų, vėliau išleistus atskiromis brošiūrėlėmis, atitinkamai 238 ir 248 egz. tiražu⁴¹. LVS veikėjai vis dėlto nebuvo linkę riboti savo veiklos laisvės, kaip to reikalavo LDP suvažiavime priimta formulotė, ir jau šiame pasitarime paskelbė specialų pareiškimą LDP suvažiavimui. Jame, be kita ko, buvo pažymėta, jog LVS yra ne tik politinė, bet ir profesinė, nepartinė organizacija, turinti savarankiškai veikiantį komitetą, kuris pats rūpinasi Sąjungos literatūros leidimu, o visi valstiečiai, prisidėję prie LVS, nėra LDP nariai, ir todėl *"LVS yra organizacija prie LDP, o ne dalis LDP"*⁴². Tačiau kas vertė LDP nuosaikiuosius jungtis į tokį aiškiai neatparų sambūrį?

Be abejo, pirmiausia viltis, jog, padedant LVS, jos kuriamoms kuopoms, pavyks pagerinti "Lietuvos ūkininko" finansinius reikalus, vėl išeiti į viešumą, ir, įrodžius, jog LDP gyvuoja, veikia, gauti pinigų iš išeivių - taip pat kaip ir anksčiau. LDP autoritetas ALRŠK akyse buvo labai sumažėjęs: partija rugsejo mėn. iš jo tegavo 1,17, tuo tarpu LSDP buvo paskirta 465,65 dol.⁴³ Todėl M. Zauniūtė prašė: *"Susimildami, jeigu norite, kad vardas Jusų kultų, tada kuo greičiausia reikia kitaip veikti pradėti [...]"*⁴⁴.

³⁴ Ibid., l. 340-341.

³⁵ Ibid., l. 344-345.

³⁶ A. Amfiteatrovo laiškas LVS CK nariui (1906 09 17 (30)), MAB, f. 37-11444.

³⁷ Lietuvos demokratų partijos susivažiavimų (1906 09 17-18 ir 1906 11 01) protokolai, VUB, f. 1-F614, l. 98-99.

³⁸ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209.

³⁹ Lietuvos demokratų partijos susivažiavimų (1906 09 17-18 ir 1906 11 01) protokolai, l. 100-101.

⁴⁰ Ibid., l. 99; P. Ruseckas, "Iš mano darbų "Lietuvos ūkininkui", l. 6.

⁴¹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209-210; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. I, skilt. 1741.

⁴² LVS CK pranešimas LDP narių susirinkimui (1906 09 17 (30)) [Kopija], MAB, f. 37-11448, l. 1-2.

⁴³ M. Zauniūtės laiškas F. Bortkevičienei (1906 11 09 (22)), MAB, f. 56-130, l. 156.

⁴⁴ M. Zauniūtės laiškas F. Bortkevičienei (1906 10 30 (11 12)), ibid., l. 136.

Todėl išrinktas LDP komitetas (žr. 2 lentelę) skubėjo pranešti Amerikos lietuvių laikraščiams ("Lietuvai", "Vienybei lietuvininkų") apie LVS įkūrimą⁴⁵.

Antra. Partija, kaip buvo pažymėta viename iš to paties komiteto susirinkimų protokolų, ir toliau organizaciniu požiūriu buvo nesusitelkusi, t. y. neturėjo priimto statuto, "*miniose kuopų, kurios tarp kátko platintų laikraštį*"⁴⁶. Ir čia buvo manyta, jog LVS pagelbės išsaugoti jos politinį gyvybingumą konkurencijoje su LSDP, TLDP bei vis stiprėjusia ir plėtusia savo kultūrinę veiklą krikščioniškąja demokratija.

LVS iš tikro buvo labai aktyvi, bet beveik nesikonsultavo su LDP komitetu, veikė pagal savo poreikius ir kryo į visišką nepriklausomybę. Ne nutraukė, o toliau plėtė ryšius su RVS, be to, juos užmezgė su Valstybės Dūmos trudovikų kuopa. 1906 m. spalio 1 (13) d. kaip LVS atstovas tos kuopos narių susirinkime dalyvavo E. Galvanauskas⁴⁷ ir perskaitė P. Rusecko bei P. Paršaičio-Siūlelio parengtą pranešimą. Jame buvo pažymėtas LVS artimumas LSDP, siekis įstoti į RVS, buvo nurodyta, jog LVS pripažįsta teisingu žemės socializacijos principą ir teroro taktiką⁴⁸. Reikšmingi LVS organizacinio darbo laimėjimai: per paskutinius tris 1906 ir pirmuosius 1907 m. mėnesius buvo įkurta apie 30 kuopų⁴⁹ (6 lentelėje pateikti ne pilni duomenys, o tik pagal išlikusias archyve LVS kuopų ataskaitas LVS CK). Todėl jau 1906 m. gruodžio 27-28 (1907 m. sausio 8-9) d. Vilniuje, M. Putvinskaitės bute, įvyko visuotinis LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimas. Dalyvavo 30 atstovų⁵⁰.

Iš įgaliotinių pasisakymų, išlikusių konspektų matyti, jog daugumą kuopų narių sudarė bežemiai ir mažžemiai, buvo atvejų (pvz., Kupiškio kuopoje), kai į LVS kuopas žmonės perėjo iš ten pat veikusių socialdemokratų kuopų⁵¹. Per gana trumpą laiką LVS nuveikė gana daug: išplatino 6000 egz. dar 1906 m. balandžio-gegužės mėn. parengto LVS atsišaukimo "Lietuvos valsčionys!", 2750 "Lietuvos valstiečių sąjungos atsišaukimo" egz. (jį parengė P. Ruseckas 1906 m. liepos mėn.), 200 egz. Sąjungos programų ir įstatų, 400 knygelių, įsteigė du knygynėlius⁵². Šis darbas buvo atliktas padedant susikūrusioms kuopoms ir rodė, jog, plėsdama savo veiklą, LVS neatsitiktinai tapo konkurente net LSDP. S. Matulaitis iš esmės tai pripažino jau 1906 m. gruodžio pradžioje: jis bandė sumenkinti LVS nuopelnus Lietuvos visuomeniniame-politiniame gyvenime⁵³.

Norint dar labiau išplėsti savo įtaką kaime, sustiprinti kuopas, įgaliotinių suvažiavime buvo nutarta neapsiriboti darbu vien tarp bežemių ir mažžemių, o už LVS agituoti visus valstiečius. Todėl buvo pažymėta: "*Prie Sąjungos priguli susipratę darbo žmonės visokio turtingumo*"⁵⁴. Dalyviai pritarė ir tolesniam ryšių su RVS bei trudovikų darbo kuopa Dūmoje plėto-

jimui⁵⁵. Pritarę laikinosios programos bendram principui "Žemę valdo tie, kurie ją dirba ir kol ją dirba", pačią programą ketino pataisyti, aiškiau suformuluoti jos punktus, ypač žemės klausimu. LVS CK paskirti sudarytojai - P. Ruseckas, K. Grinius ir, kaip nurodo P. Ruseckas, A. Rimka⁵⁶, - buvo įpareigoti iki 1907 m. vasario 15 (28) d. nuspręsti ir paskelbti kaip nuolatinę ar kaip projektą Sąjungos programą. CK buvo įpareigotas galutinai sutvarkyti ir atskirai atspausdinti jau pataisytus P. Rusecko įstatus, tiesa, jų viešai neskelbti⁵⁷.

Renkantis veiklos taktiką, buvo nutarta užsiimti kultūriniu darbu, o LDP ir LVS santykių raidai svarbus buvo pabrėžimas, jog reikia stengtis LDP spaudos organą - "Lietuvos ūkininką" - priartinti prie Sąjungos dvasios⁵⁸. Kovos dėl šio laikraščio rezultatai kaip tik ir lėmė, kaip vėliau matysime, įsitvirtinusių idėjinę-politinę kryptį, užfiksuotą 1914 m. LDP programoje, bei LDP vartimą radikaliųjų demokratų ir "sajungiečių" organizacija.

Po šio suvažiavimo, 1907 m., ypač jų pradžioje, LVS kūrė kuopas, plėtė jų darbą. Kaip rodo išlikę LVS archyvo fragmentų duomenys, sausio-kovo mėn. įsikūrė ir aktyviai veikė Pajevonio ir Vaitkabilių valsčių kuopos,

⁴⁵ Antras LDP komiteto susirinkimas (1906 09 23 (10 06)) [Protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 88.

⁴⁶ Penktas LDP komiteto susirinkimas (1906 11 05 (18)) [Protokolo kopija], *ibid.*, l. 92.

⁴⁷ E. Galvanausko laiškas P. Ruseckui (?) [1906?], *ibid.* Laiškai [nenumeruoti].

⁴⁸ Pranešimas duotas atstovui važiuosiam į Peterburgą ant susirinkymo Dumos Biuro kuopos [trudovikų] narių (1906 10 01 (13)), MAB, f. 37-11440, l. 8-9, 13-14.

⁴⁹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 211.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 209; V. Kieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", p. 45; P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 211.

⁵¹ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas (1906 12 27-28 (1907 01 08-09)), MAB, f. 37-11448, l. 20-21.

⁵² "Pirmojo "Lietuvos Valstiečių Sąjungos" įgaliotinių suvažiavimo nutarimai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 3, p. 42; Kas nuveikta? [LVS CK ataskaita suvažiavimui 1906 12 27-28 (1907 01 08-09)], MAB, f. 37-11448, l. 1-1a; LVS atsišaukimai, VUB f. 1-F614, l. 370-371, 396.

⁵³ M. [S. Matulaitis], "Lietuvos Valstiečių Sąjunga" ir socialistai, *Naujoji gadynė*, 1906 12 07 (20), nr. 29, p. 455.

⁵⁴ "Pirmojo "Lietuvos Valstiečių Sąjungos" įgaliotinių susivažiavimo nutarimai", p. 43.

⁵⁵ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas (1906 12 27-28 (1907 01 08-09)), MAB, f. 37-11448, l. 19.

⁵⁶ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 209.

⁵⁷ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas, MAB, f. 37-11448, l. 20; "Pirmojo "Lietuvos Valstiečių Sąjungos" įgaliotinių susivažiavimo nutarimai", p. 43.

⁵⁸ Visuotino LVS kuopų įgaliotinių suvažiavimo protokolas, MAB, f. 37-11448, l. 21.

padidėjo narių skaičius Laukeliškių kuopoje (žr. 6 lentelę). Jų, kaip ir kitų kuopų, nariai rūpinosi valstiečių švietimu ir savišvieta, lavinimusi: skaitė "Lietuvos ūkininką", "Naująją gadynę", "Skardą", "Vilniaus žinias", buvo įrengę skaitytklas-knygynėlius, platino atsišaukimus, "pirmėivišką" literatūrą. Šioje veikloje dažnai kooperuodavosi su Marijampolės "Šviesos" skyriais. Be to, LVS kuopos veikė bendrai su labai susilpnėjusiu, nesugebėjusiu savarankiškai dirbti LMS⁵⁹. 1906 m. gruodžio 30-31 (1907 m. sausio 12-13) d. vykęs LMS penktasis suvažiavimas, kuriame dalyvavo ir LVS delegatas, buvo priėmęs nutarimą organizacijų veiklą sujungti, itraukiant mokytojus į LVS kuopų darbą: kurti lietuviškas mokyklas, šviesti valstiečius⁶⁰. Vis dėlto, metams įpusėjus, kuopų veikla ir toks LVS darbas rimo, siaurėjo, o metų pabaigoje, kaip nurodė P. Ruseckas⁶¹, visai apmirė. Anot jo, tam įtakos turėjo po 1907 m. birželio 3 (16) d. Valstybės II Dūmos paleidimo sustiprėjusi minėta Rusijos vidaus represinė politika ir dėl to slūgęs revoliucinis ūpas. Be to, kuopose aktyviai veikė LVS nariai studentai, revoliucijos įvykiams aprimus, išvyko į Rusijos universitetus tęsti mokslų⁶². Kuopos neteko savo vadovų ir iro. Reikia pažymėti, kad žandarai sekė LVS kuopas dar prieš Dūmos paleidimą, ir jau tada jos patyrė pirmuosius nuostolius. Gražiškių valsčiaus kuopos ataskaitoje, rašytoje 1907 m. gegužės 13 d., buvo nurodyta, kad narių labai sumažėjo (nuo 33 iki 20) pasitraukus kai kuriems iš jų į užsienį dėl persekiojimo⁶³. Taigi galima manyti, kad caro valdžios priemonės sužlugdė LVS masinę veiklą ir sąlygojo jos, kaip politinės organizacijos, apmirimą.

Minėtu laikotarpiu LVS CK toliau rūpinosi organizacijos savarankiškumu, nepriklausomumu nuo LDP stiprinimu. Dar labiau sustiprėjo LVS ryšiai su RVS bei trudovikų kuopa Dūmoje. Nuo 1907 m. vasario 20 d. (n. st.) funkcionavusioje Rusijos Valstybės Dūmoje trudovikų kuopos frakcijai priklausė LDP radikalas A. Bulota. 1907 m. liepos mėn. LVS atstovas, matyt, vėl E. Galvanauskas, dalyvavo ir skaitė pranešimą apie savo organizaciją, jos veiklą RVS narių ir trudovikų kuopos suvažiavime. Pranešime jis nurodė bendrą su šiomis organizacijomis LVS siekį: panaikinti biurokratinę savivalę ir įvesti darbo žmonių valdžią⁶⁴. Daug dirbta rengiant LVS programą, nors kuopų įgaliotinių suvažiavimo duotų terminų nesilaikyta. Programos projektas, laikinieji įstatai K. Griniaus galutinai buvo parengti tik 1907 m. rugpjūčio 1 d.⁶⁵ Juos ketinta svarstyti, aptarti numatyta 1907 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. sušaukti LVS organizatorių suvažiavime⁶⁶, kuris dėl Sąjungos organizacinių sunkumų taip ir neįvyko. Tačiau, jam rengiantis, savo samprotavimus dėl programos į LVS CK buvo atsiuntę E. Galvanauskas⁶⁷, J. Paršaitis-Gabrys⁶⁸. Jie, kaip ir K. Grinius, savo siūlymuose pabrėžė žemės klausimo sprendimo svarbą, laikantis principo: "Žemė priklauso tiems, kas ją dirba", bei Lietuvos politinės

autonomijos iškovojimo siekį. Tačiau, pavyzdžiui, K. Grinius savo projekte, kaip ir 1906 m. LDP programoje, atkreipė dėmesį į tautines mažumas ir siūlė garantuoti laisvą politinį bei kultūrinį jų vystymąsi⁵⁹, o J. Paršaitis-Gabrys įrodinėjo, jog Sąjunga privalo pasidaryti konspiratyvi⁶⁰, tuo tarpu E. Galvanauskas, apeliuodamas į enesus Aleksejų Grigorjevičių Pešechnovą, Venediktą Aleksandrovičių Miakotina, Vasilijų Vasiljevičių Vodovozovą, anarchistus K. Elebacherį, Piotrą Nikolajevičių Kropotkina, įtikinėjo, jog programoje būtina aptarti socializmo tvarką, o ją traktuoti kaip galutinį organizacijos tikslą ir, formuluojant principines programos nuostatas, atsižvelgti į tendencijas vystytis visuomenei per demokratinę ir socialistinę respublikas, anarchijos link⁶¹. Taigi jau 1907 m. "liaudinio socializmo" idėją buvo bandyta perkelti į LVS programą, ir tai rodė, jog idėjinė takoskyra su LDP nuosaikiais, besiremiančiais ieškojimais, kaip stiprinti tautinį identitetą bei sukurti palankesnes sąlygas tautai vystytis, tapo perdėm ryški, kad dar būtų galima išlaikyti bendrus organizacinius ryšius.

Būtina pažymėti, jog šie ryšiai nutrūko ne dėl paprasto skilimo, t.y. kai LVS būtų atskilusi nuo LDP ar pastaroji būtų natūraliai skilusi į dvi dalis,

⁵⁹ Laukeliškių LVS kuopos komiteto atsakymai LVS CK (1907 02 26), MAB, f. 37-11447, l. 3; Garliavos LVS kuopos atsakymai LVS CK [1907], MAB, f. 37-11449, l. 1; Pajevonio valstiečių nutarimas (1907 02 18), MAB, f. 37-11450; Pranešimas LVS CK nuo LVS Ramygalos kuopos komiteto (1907 m.), MAB, f. 37-11455, l. 1-3.

⁶⁰ LVS programinių dokumentų, suvažiavimų protokolų, nutarimų, laiškų LVS CK fragmentai (1906 m. spalio-gruodis), MAB, f. 37-11440, l. 10, 16; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos*, p. 43, 60.

⁶¹ P. Ruseckas, "Mano atsiminimai apie pirmąsias LVS dienas ir D-rą K. Grinių", p. 211.

⁶² Ibid.

⁶³ Gražiškių valsčiaus kuopos ataskaita LVS CK (1907 05 13), MAB, f. 37-11451, l. 1-1a.

⁶⁴ Darbo kuopos ir Rusijos valstiečių sąjungos konferencija, *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 31, p. 462-463; E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui (1907 07 02 (19)), VUB, f. 1-F614, laiškai [nenumuoti].

⁶⁵ Laumės Vaikas [K. Grinius], Lietuvos Valstiečių Sąjungos programos projektas. Laikiniai LVS-gos organizacijos įstatymai, VUB, f. 1-F614, l. 353-357, 359.

⁶⁶ E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui, VUB, f. 1-F614, laiškai [nenumuoti].

⁶⁷ E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui (1907 07 02 (19)), ibid.

⁶⁸ J. Gabrio laiškas LVS organizatorių suvažiavimui (1907 08 14 (27)), MAB, f. 37-11452, l. 1-4.

⁶⁹ Laumės Vaikas [K. Grinius], Lietuvos Valstiečių Sąjungos programos projektas, VUB, f. 1-F614, l. 355.

⁷⁰ J. Gabrio laiškas LVS organizatorių suvažiavimui (1907 08 14 (27)), MAB, f. 37-11452, l. 2a.

⁷¹ E. Galvanausko laiškai LVS CK nariui [vienas iš jų 1907 02 (19), kiti be datos], VUB, f. 1-F614, laiškai.

bet dėl nuosaikiųjų atstūmimo, "atmetimo" nuo LDP. Šitai lėmė originali K. Griniaus ir F. Bortkevičienės pozicija. Jie tuo pačiu metu sugebėjo daryti įtaką abiejų organizacijų veiklai.

Nuo pat 1906 m. rugsėjo mėn. įvykusio LDP aštuntojo suvažiavimo, kuriame oficialiai buvo įteisintas bendras LDP ir LVS veikimas, J. Bagdono, J. Vileišio, A. Smetonos įtarumas dėl galimo LVS atsiskyrimo neranyko. Dar daugiau - minėtoji LVS vadovų veikla jų nerimą didino ir vertė ieškoti preventyvių priemonių. Todėl 1906 m. rugsėjo-spalio mėn. buvo bandyta kurti savarankiškas LDP kuopas kaime. Iš karto po suvažiavimo - rugsėjo 23 (spalio 6) d. susirinkime - išrinktas komitetas (žr. 2 lentelę), kuriame nuosaikieji demokratai J. Vileišis, J. Bagdonas, A. Smetona, oficialiai ne partijos narys, bet aktyvus bendradarbis J. Kubilius buvo aiški dauguma prieš F. Bortkevičienę ir reikalavo neatidėliojant kurti LDP kuopas⁷². Tas pat buvo pažymėta ir spalio 31 (lapkričio 13) d. LDP komiteto posėdžio nutarime, aiškinant, jog tai padės įveikti gilią "Lietuvos ūkininko" finansinę krizę⁷³. Apie priimtus nutarimus kurti LDP kuopas (dėl nepasitikėjimo LVS veikėjais) M. Zauniūtei 1906 m. lapkričio 10(23) d. laiške rašė F. Bortkevičienė: "*Matau, kad dėdė B. [Bagdonas. - R.M.] visai jau pasiduoda... [A. Smetonai. - R.M.] ir Jonui [J. Vileišiui. - R.M.]. Aš nesuprantu kaip jie tą neatjaučia, kad tik tokiu būdu galime prieiti prie žmonių ir dirbti plačioje minioje. Jie įsikalę į galvą, [...] kad nori atsiskirti ir elgiasi kaip su savo žmonėmis*"⁷⁴.

LDP radikalai bei jiems prijauciantieji norėjo išlaikyti po aštuntojo demokratų suvažiavimo susidariusią padėtį ir manė, jog atskirų kuopų kūrimas nulemtų LVS ir LDP persiskyrimą. O tai, jų manymu, be žalos, nieko abiem ir taip nestiprioms organizacijoms neatneštų. M. Zauniūtė klausė F. Bortkevičienę: "*Girdėjau, kad užmanoma šale LVS kuopų tverti LDP kuopas; kam, kodėl? Aš nemoku to suprasti, kad ir tie patys darbai rastų žmonių prielankumą, juk tai jau bus atsiskyrimas, jau dvi partijos [...]*" ir tvirtino, jog "*baisiausias nuodas jeigu vienas kitam pradeda netikėti, užmesti norėjime poniavoti; norime atsiskirti, niekinti vienas kito didžiuodamosi savuoju (užmesti blogus norus). Negaliu atsiginti nuo mislės kad prie tokių sąlygų abiem neužilgo tikrai ateis galas. Vis gi stengiasi įgyti viltį, kad ir vieni ir kiti nenorės persiskyrimo ir darys viską jei [jog. - R.M.] jį išvengt*"⁷⁵.

LDP kuopos taip ir nebuvo sukurtos, nes 1907 m. rugpjūčio 4-5 (17-18) d. vykęs dešimtas LDP suvažiavimas vėl pripažino būtinumą jas kurti. Vis dėlto suvažiavimo nutarime buvo pažymėta, jog "*tokiomis LDP kuopomis galinčios būti L.V.S. kuopos*"⁷⁶. Šią formuluotę lėmė minėtas LVS organizacinis susilpnėjimas bei aiškus LVS veikėjų ir LDP radikalų pasiryžimas suvienyti savo jėgas vienoje partijoje perimant vadovavimą

LDP, padaryti partiją radikalioji organizacija ir savo idėjas įgyvendinti jos vardu. Tokią versiją pateikia minėta formuluotė. Kaip tik šiuo metu subrendo neišvengiamas LDP skilimas į radikalus ir nuosaikiuosius.

Dar 1906 m. rudenį ir LDP radikalai (F. Bortkevičienė, K. Grinius), ir LVS vadai (P. Ruseckas, E. Galvanuskas) suvokė, jog LDP idėjinę kryptį ir radikalų kovos su nuosaikiais (A. Smetona, J. Jablonskiu, J. Bagdonu, P. Leonu) baigtį lems "Lietuvos ūkininko" užvaldymas. Spaudos, laikraščių vaidmuo visuomeniniame-politiniame gyvenime buvo itin svarbus ir reikšmingas. Ji tam tikra idėjine linkme švietė, lavino ir auklėjo žmones ir padėjo idėjinėms-politinėms srovėms, joms atstovaujančioms partijoms, organizacijoms telkti savo šalininkus ir per juos plėtoti savo kultūrinę-politinę veiklą.

Tačiau "Lietuvos ūkininko" redakcija vis dar tebebuvo nuosaikiųjų rankose. Nors, kaip minėjome, į laikraščio komitetą įėjo F. Bortkevičienė, P. Ruseckas, daug svėrė redaktoriaus J. Bagdono žodis, nes jį aštuntasis LDP suvažiavimas buvo įpareigojęs atsakyti už laikraščio idėjinę pakraipą. Be to, atsakingu redaktoriumi iki pat 1907 m. 38 Nr. pasirašinėjo irgi nuosaikis - P. Gaidelionis⁷². Po minėto suvažiavimo nuosaikieji, būdami dauguma LDP vadovybėje (žr. 2 lentelę), stengėsi dar labiau sustiprinti savo įtaką laikraščiui, apdrausti jį nuo radikalų ir LVS kėslų. Prisidengę "Lietuvos ūkininko" finansiniais sunkumais, jie pasiekė, kad 1906 m. lapkričio 1 (14) d. LDP suvažiavimas (devintasis) priimtų nutarimą dėl bendrovės "Lietuvos ūkininkui" leisti sukūrimo⁷³. Konkrečios bendrovės steigimo galimybės buvo svarstytos LDP komiteto posėdžiuose⁷⁴, tačiau ji įkurta nebuvo, nes F. Bortkevičienė, laikraščio leidimui pasakyusi 5000 rublių⁷⁵, pašalino bendrovės kūrimo būtinumą ir, būdama leidėja, faktiškai ėmė disponuoti laikraščio materialine baze. Tai sužlugdė nuosaikiųjų užmačias išlaikyti laikraštį savo rankose ir suteikė naujų galimybių radikalams bei LVS veikėjams kovoje su nuosaikiais.

⁷² LDP komiteto susirinkimas 23.IX.1906 [protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 90.

⁷³ LDP komiteto susirinkimas 31.X.1906 [protokolo kopija], *ibid.*, 92.

⁷⁴ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 11 10(23)), VUB, f. 1-F474, 45 laiškas.

⁷⁵ M. Zauniūtės laiškas F. Bortkevičienei (1906.11.09(27)), MAB, f. 56-130, l. 159.

⁷⁶ X susivažiavimas LDP (4-5(17-18) VIII.1907) [protokolo kopija], VUB, f. 1-F614, l. 162.

⁷⁷ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija* d. 4, t. 1, skilt. 1708, 1823.

⁷⁸ Devintojo LDP suvažiavimo nutarimai (1906 11 01(14)) [kopija], VUB, f. 1-F614, l. 102.

⁷⁹ LDP komiteto susirinkimų (1906 11 05 (18) ir 11 16(29)) protokolai [kopijos], *ibid.*, l. 92-94.

⁸⁰ F. Bortkevičienė, ""Liet. ūkininko" administracija ir finansai", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, l. 7.

A. Smetona, matydamas, jog laikraštis iš nuosaikiųjų rankų slysta, 1907 m. balandžio-gegužės mėn. ėmėsi naujo laikraščio ("Vilties") organizavimo. Šiam darbui pasitelkė žinomus tautos vienybės idėjos šalininkus: Juozą Tumą, J. Basanavičių, V. Urbonavičių-Urboną, Roką Šliupą, Aleksandrą Dambrauską-Jakštą, Vladą Mironą⁸¹.

J. Bagdonas redagavo toliau, bet nepasitenkinimas ir opozicija jam, kaip ir apskritai nuosaikiesiams, didėjo. E. Galvanauskas, būdamas kairiųjų bloko (LVS, LSDP, radikaliųjų demokratų, Bundo) šalininkas rinkimuose į Dūmą, buvo nepatenkintas "Lietuvos ūkininko" aršiais išpuoliais prieš socialdemokratų. Jis nepritarė ir P. Leono straipsniams, kuriuose pastarasis gynė bei propagavo Dūmoje kadetų liniją⁸², ir tiesmukai pažymėjo: "*Leonas k-detas, arba mūsų senis demokratas, su kuriuo mums ne važiuot toli vienam vežime*"⁸³.

Tačiau didžiausias LDP radikalų ir LVS veikėjų nepasitenkinimas kilo dėl J. Bagdono straipsnių. Todėl atsirado patogus pretekstas pašalinti jį iš redaktoriaus pareigų.

1907 m. birželio 3 (16) d. paleidus Rusijos Valstybės II Dūmą, Lietuvos politinės grupuotės ėmė intensyviai ruošti naujiems rinkimams. Paaštrėjo "pirmievių" ir "atžagareivių" konfliktas. LDP dešimtojo suvažiavimo, įvykusio 1907 m. rugpjūčio 4-5 (17-18) d. (žr. 2 lentelę), nutarime dėl rinkimų į Dūmą buvo pakartota aštuntojo suvažiavimo priimta nuostata: rinkimuose pirmiausia blokuotis su LSDP, o trūkstant balsų, agituoti už tautinės demokratijos (buvusios TLDP) ar žydų kandidatus. "*Su klerikalais [krikščioniškosios demokratijos atstovais. - R.M.] ir konservatoriais [dvarininkais. - R.M.] į jokiais derybas neiti*"⁸⁴. J. Bagdonas ir A. Smetona buvo priešingos nuomonės. Nieko ilgai nelaukdamas, J. Bagdonas "Lietuvos ūkininko" 38 Nr. paskelbė savo straipsnį "Vienintelė praktiška išeiga", kuriame kvietė tartis su dvarininkais⁸⁵. Savo pozicijai ginti buvo parengęs dar du straipsnius, skirtus "Lietuvos ūkininko" 40 Nr.: "Ar tartis su dvarininkais" ir "Dar dėlei tarybų"⁸⁶. Tačiau LDP CK nariai (J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Ruseckas, M. Sleževičius) šiam žingsniui pasipriešino. 1907 m. rugsėjo 30 (spalio 13) d. laikraščio komiteto susirinkime jie nutarė sulaikyti 40 Nr., išimti iš jo J. Bagdono straipsnius, kaip prieštaraujančius partijos pakraipai, o redakcijai vadovauti pavedė išvakarėse išrinktam jos komitetui: J. Bagdonui, M. Sleževičiui, L. Girai⁸⁷. Protestuodamas prieš šį sprendimą, siedamas jį su LVS CK nario P. Rusecko intrigomis, J. Bagdonas iš CK pasitraukė, tačiau redaktoriaus pareigų neatsisakė⁸⁸.

LDP CK, atsižvelgdamas į tai, laikraštį redaguoti įpareigojo M. Sleževičių ir L. Girą ir spalio 21 (lapkričio 2) d. nutarė sušaukti visuotinį LDP

suvažiavimą partijos ir laikraščio organizacinėms problemoms apsvarstyti⁸⁹. Šiame - vienuoliktajame - suvažiavime J. Bagdonas buvo atleistas iš redaktoriaus pareigų, o pats kartu su A. Smetona atsisakė toliau dirbti LDP CK (žr. 2 lentelę). Į komitetą buvo išrinkti J. Vileišis (pirmininku), F. Bortkevičienė (sekretore), M. Sleževičius, A. Rucevičius (kasininku), o kandidatais - L. Gira, P. Ruseckas, pastarasis - kaip LVS CK narys. Komitetas turėjo suformuoti laikraščio redakciją⁹⁰. "Lietuvos ūkininką" iki 1908 m. spalio mėn. pabaigos redagavo M. Sleževičius, P. Ruseckui ir J. Višinskienei talkininkaujant⁹¹. Oficialiai buvo patvirtinta, kad iš LDP J. Bagdonas ir A. Smetona išstojo tik 1908 m. spalio 5 (18) d. - tryliktojo LDP suvažiavimo metu⁹². Tačiau partijos darbe praktiškai jie nebedalyvavo. A. Smetona visas jėgas buvo sutelkęs "Vilčiai", nes ten rado tribūną tautiškumo, tautos vienybės idėjų propagandai bei, anot jo, tautos egzistencijai pavojingo radikalų teorinės demokratijos - liaudiškumo - kritikai. Kartu su juo prie "Vilties" pritapo J. Jablonskis, P. Mašiotas, K. Žalys, P. Gaidelionis bei 1906-1907 m. partijos veikloje aktyviai dalyvavęs, nors ir nelaikęs savęs LDP nariu, J. Kubilius⁹³. Jų pasitraukimas reiškė nuosaičių pralaimėjimą ir pasitraukimą iš LDP.

LVS ir LDP praktiškai susiliejo į vieną organizacinę struktūrą, jų veikėjams perėmus "Lietuvos ūkininko" leidimą ir redagavimą. Ir tai buvo

⁸¹ A. Merkelis, "Viltis", *Vairas*, 1932, nr. 11, t. 6, p. 192-193.

⁸² E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui [P. Ruseckui? 1907 m.], VUB, f. 1-F614, laiškai.

⁸³ E. Galvanausko [Marazo] laiškas LVS CK nariui (1907 07 02 (15)), *ibid.*

⁸⁴ LDP aštuntojo (1906 09 17-18 (09 30-10 01)) ir dešimtojo (1907 08 04-05(17-18)) suvažiavimų nutarimai [kopijos], *ibid.*, l. 113, 162.

⁸⁵ J. B. [J. Bagdonas], "Vienintelė praktiška išeiga", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 38, p. 426-427.

⁸⁶ J. Bagdono laiškas LDP CK (1907 10 01), VUB, f. 1-F604, l. 184.

⁸⁷ LDP CK susirinkimų protokolai 1907 09 29 ir 1907 09 30 (1907 10 12 ir 10 13) [kopijos], VUB, f. 1-F614, l. 172, 173.

⁸⁸ J. Bagdono laiškas LDP CK (1907 09 30(10 13)), VUB, f. 1-F604, l. 183.

⁸⁹ LDP CK susirinkimo protokolas 1907 10 01(14) [kopija], VUB, f. 1-F614, l. 145.

⁹⁰ Protokolas Visuotinojo nepaprasto LDP susivažiavimo spalio 21 d. 1907 m., *ibid.*, l. 185, 186.

⁹¹ F. B. [F. Bortkevičienė], "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai"; Protokolas LDP Komiteto susirinkimo spalio 12 dieną 1908 m. (1908 10 25), VUB, f. 1-F614, l. 235.

⁹² Ištrauka iš visuotinojo 5 10 08 (1908 10 18) LDP suvažiavimo protokolo, *ibid.*, l. 233.

⁹³ "Kodėl ir kaip "Viltis" atsirado. Ką apie tai sako Vilties kūrėjas ir pirmasis Redaktorius, dabartinis Lietuvos Respublikos prezidentas p. Antanas Smetona", *Lietuvos aidas*, 1932 nr. 235; J. Tumas, "Atminimai: Viltininko Tumo Vilniaus atminimai", *Vairas*, 1931, nr. 10, 15, p. 166.

sąmoningas, gerai apgalvotas žingsnis, nes idėjinė takoskyra tarp radikalų ir nuosaikiųjų 1907 m. buvo jau nebeįveikiama ir trukdė tolesnei LDP radikalų ir LVS narių veiklai. Prieš lemiamąjį suvažiavimą E. Galvanauskas pažymėjo: "*Nors tas gal p. B. [Bagdonui. - R.M.] ir nemalonu, bet jau čia nieko nepadarysi, toks matyt likimas visų jo "gvardijos generolų" kaip antai Petro Vileišio, Basanavičiaus ir K^a. [...] Todėl mes turime tik diplomatiškai pasistengt, nesikarščiuodami, paimt "L.Ū." ["Lietuvos ūkininką". - R.M.] į savo rankas*"⁹⁴.

Atskiri nuosaikiųjų pažiūrų veikėjai, tokie kaip P. Leonas, V. Putvinskis, S. Goesas, Jonas Staugaitis, ilgiau ar trumpiau priklausė partijai, bet idėjinei jos pakraipai įtakos jau neturėjo. Jie rėmė "Lietuvos ūkininką", partiją finansais, dalyvavo jos kultūrinėje veikloje, rinkimų į Dūmą kampanijose. 1908-1909 m. LDP CK dirbo P. Leonas (žr. 2 lentelę), nes per jį rinkimų į Dūmą metu buvo kontaktuojama su Kauno lietuvių demokratų kuopos komitetu. Jo nariai Stanislovas Raila, Kazimieras Samajauskas, R. Šliūpas, Tomas Žilinskas atstovavo taip iki galo ir nesusikūrusiai TLDP⁹⁵, telkė apie save veiklesnius pasauliečius, todėl LDP Kaune savo atramos neturėjo ir buvo priversta naudotis jų parama. Apskritai LDP kaip ir iki tol veikė Vilniuje, o kuopų, skyrių, kitokių kokių nors organizacinių vienetų Lietuvoje miestuose, miesteliuose, kaimuose nebuvo įkūrusi.

J. Vileišis, kuris daugiau dėl brolio Petro įtakos 1904-1906 m. linko prie nuosaikiųjų, vėl rodėsi esąs revoliucingas⁹⁶, keičiantis padėčiai partijos viduje, 1907 m. atvirai perėjo į radikalų pusę, kadangi, 1907-1909 m. su S. Matulaičiu leisdamas "Vilniaus žinias", gynė "pirmeiviškas" pozicijas.

Iki 1909 m. pradžios LVS oficialiai dar buvo laikoma autonominė LDP organizacija. 1908 m. P. Ruseckas priklausė LDP komitetui dar kaip LVS CK narys (žr. 2 lentelę). Todėl, susirūpinęs dėl neaiškios padėties, nežinomas asmuo 1907 m. spalio 2 (15) d. laiške iš Dorpatu (Tartu) F. Bortkevičienei pabrėžė, jog visi dalyvaujantys LVS organizavime inteligentai privalo būti LDP nariai. 1908 m. spalio 5 (18) d. įvykusio tryliktojo suvažiavimo dalyviai, norėdami ateityje išvengti panašių priekaištų bei situacijos dvilypumo, pavedė programos peržiūrėjimo komisijai (K. Griniui, P. Leonui ir J. Vileišiui) parengti ir naujas partijos organizavimo nuostatas, o remiantis jomis - naują partijos statutą, kurio, beje, patvirtinto partija neturėjo nuo pat 1906 m. sausio mėn. - šeštojo - suvažiavimo⁹⁷. Ar buvo priimtas toks statutai ir pagal kokius organizacinius principus partija veikė toliau, tiksliai pasakyti negalime, nes šiais klausimais medžiagos rasti nepavyko. Žinoma, kad 1912 m. birželio mėn. Vilniuje (J. Vileišio bute) įvykusi LDP konferencija šiuos klausimus svarstė dar kar-

tą⁹⁸. Matyt, mažai kas pasikeitė. Turint galvoje platų kultūrinį-organizacinį veikimą, apie kurį kalbėsime toliau, LDP, matyt, griežtos narystės neįsivedė, o liko atvira liberalių demokratinių pažiūrų žmonėms, t. y. silpnai organizuota. Išstūmus iš partijos nuosaikiuosius, dingo konfrontacija. Diskutuota, aiškintasi tik dėl demokratijos turinio. Bet ir čia vieningai buvo sutariama, kad demokratija, anot K. Griniaus, - liaudies galybė, pasiekta per socialistinę santvarką⁹⁹. Šią vienybę, kaip ir partijos funkcionavimą, lėmė "Lietuvos ūkininko" padėtis.

Iki pat 1915 m. LDP organizacinis ir idėjinis centras tebebuvo "Lietuvos ūkininko" redakcija. Laikraštį pakaitomis redagavo A. Rimka (1907 m. lapkritis-gruodis), K. Grinius su A. Rimka (1908 m. pirma pusė), A. Rimka (1908 m. antra pusė - 1912 m. kovas), P. Ruseckas (1912 m. kovas - 1914 m. gegužis) bei Julius Abraitis, Mečys Markauskas - iki 1914 m. galo. Jie buvo ir pagrindiniai straipsnių autoriai. Be to, nemažai rašė M. Römeris, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Vitkauskas, Antanas Lingis, Juozas Balčikonis, Zigmas Žemaitis, A. Sketeris, Kostas Stiklius, K. Ralys, Matas Untulis, Antanas Sugintas, A. Bulota, E. Galvanauskas, M. Sleževičius¹⁰⁰. Tai tą pačią, radikalių, pažiūrų žmonės, kaip ir tie, kurie rūpinosi finansais, leidyba. Stengiantis pagerinti dienraščio finansinę padėtį, 1908 m. vasario 24 (kovo 7) d. įvykęs dvyliktasis LDP suvažiavimas jo leidimą atidavė į bendrovės, kurios organizatoriais pasisiūlė būti F. Bortkevičienė ir K. Grinius, rankas. Partijos nariams buvo rekomenduota į ją stoti¹⁰¹. Beje, dar prieš suvažiavimą, LDP komitetui agituojant partijos narius už šią idėją, be sunkios LPD materialinės padėties, buvo pažymėta, jog "*pati L.D.P. nėra iki šiol tvirtai susiorganizavusi ir, neskaitant L. V. Sajungos, neturi tarp žmonių savo kuopų, kurios tarp kitko užsiimtų ir laikraščių platinimu*"¹⁰².

⁹⁴ E. Galvanausko laiškas P. Ruseckui (1907 m. spalio), VUB, f. 1-F474, 78 laiškas.

⁹⁵ R. Miknys, E. Motieka, *op. cit.*, p. 112.

⁹⁶ J. Bagdono laiškas M. Zauniūtei (1907 04 16(29)), VUB, f. 1-F604, l. 180.

⁹⁷ Nežinomo asmens laiškas F. Bortkevičienei (1908 10 02 (15)), VUB, f. 1-F612, l. 83; Tryliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 10 05 (18)), VUB, f. 1-F614, l. 232.

⁹⁸ "Iš Lietuvos partijų gyvavimo. Pirmoji Lietuvos Demokratų partijos konferencija vasara 1912 m.", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 14.

⁹⁹ [K. Grinius], "Po septynerių metų", *ibid.*, p. 3.

¹⁰⁰ F. B. [F. Bortkevičienė], "Lietuvos ūkininko" redaktoriai ir rašytojai", p. 2; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt.: 1935, 2052, 2505.

¹⁰¹ Dvyliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 02 24 (03 07)), VUB, f. 1-F614, l. 219.

¹⁰² LDP pranešimas apie bendrovės sumanymą [1907 m. lapkritis], *ibid.*, l. 227.

Taigi, perėmę "Lietuvos ūkininką" į savo rankas, radikalai taip siekė apsisaugoti ir nuo netikėtumų, kurie galėjo vėl atsirasti dėl silpnos LDP organizacijos. F. Bortkevičienės, K. Griniaus ir K^a vardu sukurta "Užsiti-kėjimo bendrovė "Lietuvos ūkininkui", kitiems laikraščiams ir knygoms leisti" buvo užregistruota 1908 m. vasario 28 (kovo 13) d.¹⁰³ Įstatyminį kapitalą sudarė F. Bortkevičienės 4000 rublių vertės knygu, saugomų pas Zavadskį, užstatas ir K. Griniaus 250 rublių¹⁰⁴. Iki 1914 m. finansinė laikraščio būklė gerėjo ir 1914 m. jis išsilaikė beveik pats. Deficito tebuvo 100 rublių¹⁰⁵. Matyt, didėjo prenumeratorių skaičius, daugiau laikraščio buvo išplatinama. Įprasta manyti, kad "Lietuvos ūkininko" buvo išleidžiama apie 3000 egz., bet tikslių duomenų, išskyrus Vaclovo Biržiškos nurodytus 1910 m. skaičius (3100-4000), apie tiražą nėra, taip kaip ir apie prenumeratorių skaičių.

Reikia pažymėti, kad, minint laikraščio įkūrimo penktąsias metines, buvo pateikta keletas skaičių apie prenumeratorius, pavyzdžiui, nurodyta, jog 1908-1910 m. jų buvo atitinkamai: Suvalkų gub. visus trejus metus - po 100; Kauno gub. - 220, 262 ir 262; Vilniaus gub. - 7, 10 ir 16. 1910 m. iš 100 prenumeratorių 80 buvo valstiečiai¹⁰⁶. Taigi, "Lietuvos ūkininko" kaip anksčiau "Varpo" ir "Ūkininko" paplitimo regionai buvo tie patys (žr. 4 lentelę), t. y. sutapo su XIX a. pabaigos aktyviausiais tautinio judėjimo regionais. Pats laikraštis buvo liaudies, o ne vien inteligentų ir labai padėjo skleisti demokratų idėjas, ugdančias tautinę-pilietinę savimoneį, gausinti ir telkti jų šalininkus. Ir tai buvo viena iš LDP radikalų ir buvusios LVS veikėjų bendros veiklos pasekmė.

"**Varpas**". LDP organizacinės veiklos vaizdas būtų nepilnas, jei nepaminėtume "Varpo" atkūrimo. 1907-1908 m. įvykus vidaus organizaciniams pasikeitimams demokratų partijoje, vėl suaktualėjo programos tikslinimo, svarstymo klausimai. Buvo pasigesta inteligentams skirtos laisvos spaudos. "Lietuvos ūkininkas", kuris buvo legalus ir skirtas įvairiems sluoksniams, senojo "Varpo" funkcijų atlikti negalėjo. Todėl LDP tryliktajame suvažiavime (1908 m. spalio 5 (18) d.) buvo nutarta atnaujinti "Varpo" leidimą užsienyje: *"kad būtų galima liuosai per spaudą svarstyti dabartinį Lietuvos politiškąjį ir ekonomiškąjį padėjimą, L.D.P. programą, taktiką ir jų nuo kitų partijų skirtumą, kad būtų kur talpinti L.D.P. apyskaitas ir t.t. nutarta vėl užsienyje pradėti leisti "Varpą" tokio pat leidimo ir formato, kaip ir pirmiau. Laikraštis turi būti grynai mokslinės pakraipos. Kai kurie narių jau iškalno [iš anksto. - R.M.] prisižadėjo apmokėti vieną, kitą "Varpo" išleidimą"*¹⁰⁷.

Taigi "Varpas" vėl turėjo tapti partijos spaudos organu.

Parengiamasis darbas buvo pradėtas labai greitai ir aktyviai. J. Vileišis su J. Bortkevičiumi žadėjo finansiškai paremti pirmuosius laikraščio numerius¹⁰⁸, M. Sleževičius užprašė M. Zauniūtę pasirūpinti "Varpo" spausdinimu Tilžėje, o programą surašyti buvo įpareigotas E. Galvanauskas. Redaguoti laikraštį ruošėsi pats M. Sleževičius Peterburge, kur dirbo lietuvių atstovų Dūmoje sekretoriumi¹⁰⁹. Viešai apie rengimąsi išleisti "Varpą" buvo pranešta per "Lietuvos ūkininką"¹¹⁰. Tačiau darbui iki galo atlikti pritrūko ir lėšų, ir organizacinių jėgų¹¹¹.

1912 m. birželio mėn. įvykusioje LDP konferencijoje buvo nutarta šį darbą atnaujinti¹¹². Laikraštį organizuoti ėmėsi caro valdžios persekiojimų vengęs ir į Mažąją Lietuvą pasitraukęs A. Rimka¹¹³. Jam redaguojant, buvo parengti ir Tilžėje išleisti trys "Varpo" numeriai. Pirmasis išėjo 1913 m. vasario 20 (kovo 5) d., antrasis - tą pačių metų spalio 2 (15) d., o trečiasis - 1914 m. balandžio mėn. Straipsnius laikraščiui, o iš tiesų žurnalui, daugiausia rašė pats A. Rimka, K. Grinius, M. Sleževičius, J. Vileišis, taip pat Lietuvos lenkų demokratų atstovas M. Römeris. Laikraštis turėjo, kaip įžanginiame straipsnyje buvo pažymėjęs K. Grinius, spiesti vienon partijon demokratų liaudininkus, padėti gvildinti jų programos klausimus, analizuoti politinę situaciją¹¹⁴. Išėję numeriai rodo, jog "Varpas" buvo pajėgus vykdyti jam keltus uždavinius. Specialiuose straipsniuose buvo aptarti rinkimai į IV Dūmą¹¹⁵, informuota apie LDP veiklą¹¹⁶,

¹⁰³ ""Lietuvos ūkininko" redakcija ir Administracija. Į skaitytojus" [pranešimas apie bendrovės "Lietuvos ūkininkui" leisti įkūrimą], *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 1, p. 1.

¹⁰⁴ Ibid.; "Užsitikėjimo bendrovės "Lietuvos ūkininkui" leisti įstatymai", 1908 02 25 (03 08), VUB, f. 1-F614, l. 220.

¹⁰⁵ F. Bortkevičienė, ""Liet. ūkininko" administracija ir finansai", p. 7.

¹⁰⁶ "Lietuvos ūkininkas 1905-1910", "Lietuvos ūkininkas" 5-rių metų gyvenimo paminėjimui [Priedas prie "*Lietuvos žinių*", 1910, nr. 96], p. 7.

¹⁰⁷ Ištrauka iš visuotinio 5.X.08 (1908 10 18) LDP suvažiavimo protokolo, VUB, f. 1-F614, l. 233.

¹⁰⁸ Tryliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 10 05 (18)), *ibid.*, l. 232.

¹⁰⁹ M. Sleževičiaus laiškas M. Zauniūtei 1909 03 14 (27) ir 1909 04 08 (11), VUB, f. 1-F532, l. 301-302; Protokolas L.D.P. Komiteto susirinkimo Spalių 12 dienų 1908 m. (1908 10 25), VUB, f. 1-F614, l. 235.

¹¹⁰ "Žinios", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 43, p. 464.

¹¹¹ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, MAB, f. 138-2230, l. 130.

¹¹² "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 16.

¹¹³ M. Römer, *Dziennik*, t. 3, MAB, f. 138-2230, l. 130.

¹¹⁴ [K. Grinius], "Po septynerių metų", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 3-4.

¹¹⁵ Girinaitis [M. Sleževičius], "Rinkimams praėjus", *ibid.*, p. 18-21; *idem*, "Rinkimus atsiminus", *ibid.*, nr. 2, p. 54-63.

¹¹⁶ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", *ibid.*, p. 14-18.

svarstyti ir analizuoti aktualūs Lietuvos politinės autonomijos¹¹⁷, žemės klausimai¹¹⁸, publikuotas A. Rimkos parengtas naujas LDP programos projektas¹¹⁹. Atsiliepimai spaudoje apie "Varpą", polemika su jame skelbtomis mintimis¹²⁰ rodo, jog laikraštis buvo svarbus ne tik LDP naujų politinių-socialinių nuostatų formavimuisi, bet ir davė naują impulsą visai Lietuvos politinei minčiai. Karui prasidėjus "Varpo" leidimas sustojo.

"Vilniaus žinios". "Lietuvos žinios". Šiems laikraščiams LDP organizacijoje teko savitas vaidmuo. Abu oficialiai tiesiogiai LDP nepriklausė, bet jų leidėjai skelbėsi atstovaują pažangiems demokratiniais sluoksniais, "pirmeiviams". Tai buvo LDP, LVS, LSDP idėjinės pakraipos žmonės, kuriuos vienijo nepakanta obskurantizmui, klerikalizmui, rūpinimasis liaudies gerove. Tačiau faktinis laikraščių statusas skyrėsi. 1907 m. rugsėjo 12 (25) d. nuo 141 Nr. J. Vileišis be oficialaus partijos pritarimo perėmė iš savo brolio Petro tolesnį "Vilniaus žinių" dienraščio leidimą, nes pastarasis dėl materialinių ir kitų problemų vienas dirbti nebepajėgė. Netrukus, lapkričio 1 (14) d. jis, susikooperavęs su socialdemokratu S. Matulaičiu, įsteigė bendrovę "Vilniaus žinioms" leisti ir taip dirbo iki 1909 m. kovo 4 (17) d.¹²¹ P. Vileišis, nesutikdamas su laikraščio pakraipa, norėdamas jį matyti tautą vienijančios, o ne skaldančios minties skleidėju, su šia bendrove toliau bendradarbiauti atsisakė ir kaip laikraščio savininkas jo leidimą nutraukė¹²².

"Vilniaus žinias" leidžiant minėtai bendrovei, LSDP ir LDP atstovai jose bendradarbiavo lygiaverčiais pagrindais. Kartu buvo rūpinamasi laikraščio materialine baze, redaguojama. Redaktoriais buvo demokratai J. Vileišis ir G. Petkevičaitė-Bitė, socialdemokratai S. Matulaitis, M. Biržiška. Laikraštėje, be minėtų redaktorių, daug rašė Zigmas Aleksa-Angarietis, P. Avižonis, Pelikšas Bugailiškis, Antanas Garmus, A. Janulaitis, Pranas Kuzma, K. Grinius, A. Bulota, P. Leonas, V. Paulikonis, A. Rimka, J. Staugaitis¹²³.

Nutraukęs "Vilniaus žinių" leidimą, J. Vileišis 1909 m. birželio 6 (19) d. pradėjo leisti naują laikraštį - "Lietuvos žinias", ėjusį iš pradžių du kartus per savaitę¹²⁴. Bet jau nuo spalio 17 (30) d. toliau jį leido "F. Bortkevičienės, K. Griniaus ir K. Užsitikėjimo bendrovė "Lietuvos ūkininkui", kitiems laikraščiams ir knygoms leisti". Bendrovės rankose laikraštis buvo iki 1915 m. rugpjūčio 15 (28) d., kol karas privertė nutraukti jo leidimą¹²⁵. Vien tai, kad "Lietuvos žinias", kaip ir "Lietuvos ūkininką", leido ta pati bendrovė, rodo jo faktinę priklausomybę LDP. Jos narių rankose buvo ir redakcija. Iš pradžių laikraštį redagavo J. Vileišis su M. Sleževičiumi, o bendrovės leidimo laikotarpiu nuolatos redakcijoje dirbo G. Petke-

vičaitė-Bitė, jai, vienas kitą keisdami, padėjo K. Grinius, M. Sleževičius, Jokūbas Šernas. Tik nuo 1914 m. rugpjūčio mėn. redaktoriumi dirbo nei socialdemokratams, nei demokratams jau nepriklausęs J. Šaulys. Redakcijai talkininkavo A. Rimka, P. Ruseckas, A. Sugintas, M. Markauskas, P. Bugailiškis¹²⁶.

1913 m. buvo bandyta "pridengti" šią gana lengvai pastebimą partinę priklausomybę: liepos 9 (22) d. "Lietuvos žinioms" buvo suteiktas dienraščio statusas, o joms leisti buvo nutarta įkurti atskirą nuo "Lietuvos ūkininko" bendrovę. Pranešime buvo pažymėta, kad "*būsimas dienraštis bus pašvęstas Lietuvos reikalams, prisilaikys demokratiškos pakraipos, bet ne partijinis*"¹²⁷. Taigi LDP ir toliau reiškė savo pretenzijas Lietuvos visuomenės centralizuojančio veiksnio funkcijoms, tik šį kartą jos buvo nukreiptos ne į tautos, bet į Lietuvos demokratiškos jėgų vienijimą. Naujos bendrovės sudėtis mažai skyrėsi nuo ankstesnės ir buvo vėlgi akivaizdžiai "demokratiška": A. Bulota, F. Bortkevičienė, K. Grinius, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Vileišis ir K. Žilinskis¹²⁸.

Nuo pat leidimo pradžios laikraščio pagrindinė paskirtis buvo rūpintis LDP programos idėjų sklaidimu, populiarinimu, tačiau nevengta ir poleminių straipsnių. Demokratijos samprata, Lietuvos politinė autonomija bei su ja susijusios problemos, tautinis-kultūrinis gyvenimas, žemės klau-

¹¹⁷ Papalinis [?], "Lietuvos autonomija", *ibid.*, p. 8-13; L. V-kas [K. Grinius], "Apie šalies nepirigulmybę", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 99-105.

¹¹⁸ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 38-46.

¹¹⁹ R-lis [A. Rimka], "Prie Lietuvos demokratų partijos programos taisymo", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 106-107.

¹²⁰ Apžvalga. "Kaip sutiko lietuvių visuomenė pirmąjį "Varpo" Nr?", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 72-78; - a. [?], "Gyvenimo ir spaudos atbalsiai", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 117-121.

¹²¹ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 1885, 2111; "Žinios", *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 10, p. 93.

¹²² Petro Vileišio laiškas Jonui Vileišiui (1908 03 04 (17)), LLI, f. 20-685, l. 7-9.

¹²³ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 1885-1892, 1990-2000, 2111-2112.

¹²⁴ Jonas Vileišis, "Pradedant leisti", *Lietuvos žinios*, 1909 06 06 (19), nr. 1; 1908 03 14 (27) Vilniaus gubernatorius buvo išdavęs leidimą leisti ir redaguoti "Lietuvos žinias" A. Morawskiui, tačiau dėl neaiškių mums aplinkybių jis leidimo nepanaudojo. 1908 05 19 (06 01) naujas leidimas (Nr. 10095) laikraščiuviu tokiu pat pavadinimu buvo išduotas jau Jonui Vileišiui. (Vilniaus gubernatoriaus pranešimai Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai (1908 03 14 (27) ir 1909 05 18 (31)), Rusijos CVIA (L), f. 776, ap. 22. 1908, b. 63, l. 1, 4.)

¹²⁵ "Lietuvos žinios", in *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, p. 172; V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 2058.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ "Prie dienoraščio įsteigimo", *Lietuvos žinios*, 1913 07 09 (22), nr. 80.

¹²⁸ *Ibid.*

simas, tautiniai santykiai¹²⁹, - tai tik kelios pagrindinės temos, kurios rūpėjo "Lietuvos žinioms". Jų turinys buvo daug intelektualnesnis nei "Lietuvos ūkininko". Leidėjai, kiek buvo įmanoma carinės cenzūros sąlygomis, stengėsi tenkinti pažangiosios, demokratinės inteligentijos poreikius¹³⁰.

Didžiausią autorių aktyvo dalį sudarė demokratai, ypač radikalieji: A. Bulota, J. Staugaitis, K. Grinius, M. Sleževičius, A. Rimka, G. Petkevičaitė-Bitė, J. Paršaitis-Gabrys, P. Leonas, J. Vileišis, P. Vitkauskas. Daug rašė socialdemokratai: M. Biržiška, Konstantinas Jasiukaitis, A. Janulaitis, K. Stiklius, P. Avižonis, P. Bugailiškis; tautinės demokratijos pakraipos atstovai: O. Pleirytė-Puidienė, Kazys Puida, A. Vileišis, Stasys Šilingas, J. Basanavičius, Lietuvos lenkų demokratas M. Römeris¹³¹. Leidėjų ir redakcijos nuosekli ištikimybė demokratiniams principams laidavo šį kartais visiškai priešingų idėjų gynėjų bendradarbiavimą ir leido pelnyti demokratinio nepartinio laikraščio vardą, nepaisant, kaip pažymėjo M. Römeris, jo artimos giminytės su LDP¹³².

Leisdama "Vilniaus žinias" ir ypač "Lietuvos žinias", LDP, nepateikdama savęs kaip partijos, bet per savo narių veiklą sutelkė tam tikrą dalį Lietuvos pasaulietinės inteligentijos bendram šviečiamajam, kultūros propagandos darbui.

Šviečiamasis organizacinis darbas. Tęsdama 1905 m. tradicijas, LDP stengėsi plėsti savo įtaką kiek įmanoma panaudodama, be minėtos spaudos, ir kitas legalios veiklos teiktas galimybes. 1906 m. užsimezgsios "pirmievių" ir "atžagareivių" politinės varžytinės dėl įtakos liaudžiai tam ją dar labiau skatino. Vykstant caro valdžios represijoms, demokratų partijoje, kaip ir apskritai visuose lietuvių politiniuose sluoksniuose, išskyrus radikaliuosius būsimos bolševikinės pakraipos socialdemokratų, vyravo nuomonė, jog revoliucinių procesų nesėkmes lėmė politinio-tautinio liaudies brandumo stoka. Pradėdamas 1907 m. "Lietuvos ūkininkas" rašė: *"Revoliucijos reikalavimai, matyt, dar nebuvo minių reikalavimais, bet tikrai mažos dalies inteligentų ir susipratusių sodiečių [...] Kokios naudos galima tikėtis iš apgarsintų palaikių "liuositybių" ir "palengvinimų" jei žmonės jų naudos nesupranta, jeigu jie nenori jų ginti, arba nemoka jų ginti"*¹³³.

Kaip išeitis buvo siūloma šviesti ir organizuoti žmones: *"[...] reikia šviestis, skaityti. Reikia telktis į draugijas ir mokytis patiems tvarkyti savo reikalus"*¹³⁴. Todėl savo praktinių veiksmų programoje LDP pabrėžė, jog *"platinimas apšvietimo greta su steigimu yvairių draugijų (politikos, kultūros ir profesijų reikalams aprūpinti) bus vienu iš svarbiausiųjų mūsų rūpesčių"*¹³⁵. Taip buvo planuota stiprinti naujos lietuvių tautos pozicijas ekonomikos ir kultūros srityje.

Šios linijos buvo laikomasi visą nagrinėjamąjį laikotarpį. 1906-1915 m. LDP praktikavo liaudies masių švietimą, įvairių žinių propagavimą per

specialiai leistą spaudą ir per šviečiamojo-kultūrinio pobūdžio organizacijų veiklą.

Ypač ryški LDP organizacinė veikla pirmame bare. Pasinaudojant iš pradžių "Lietuvos ūkininko", o vėliau "Lietuvos žinių" materialine baze, intelektualinėmis pajėgomis, buvo išleisti specialūs priedai valstiečiams (ūkininkams), mokytojams, jaunimui, moterims, vaistininkams.

Per visą nagrinėjamąjį LDP veiklos laikotarpį (1902-1915) daugiau ar mažiau didžiausias dėmesys buvo skiriamas lietuvių valstiečiui (ūkininkui). "Lietuvos ūkininkas", "Lietuvos žinios" mirgėjo pasakymais, jog "*Dabartinė Lietuva, pasižymi kaip artojų šalis [...] mūsų tauta susideda iš žemdirbių valstiečių [...] Lietuvoje jėga - sodiečiai*"¹³⁶. Demokratų akimis, valstiečiai (ūkininkai) buvo tautos branduolys ir su jų ekonominės-materialinės padėties pagerėjimu buvo siejamos viltys įsigalėti krašto ekonomikoje, matoma visos tautos gyvavimo perspektyva.

Todėl pirmiausia rūpintasi teikti paramą jiems. 1906 m. spalio mėn. 21 d., kuriantis Marijampolės lietuvių krikščionių draugijai "Žagrė", dalis jos steigėjų, vadovaujami K. Griniaus, nepritardami susirinkimo nutarimui jungtis su krikščionių demokratų pakraipos "Žiburio" draugija ir pasisakydami prieš jos katalikišką pobūdį, ėmė veikti atskirai. 1907 m. sausio mėn. 27 d. jie įkūrė Marijampolės ūkininkų draugiją¹³⁷. Nepaisant aršios konkurencijos su "Žagre" bei valdžios palankumo pastarajai, draugija greitai augo: 1913 m. ji turėjo 22 skyrius ir 700 narių, o 1914 m. - apie 1100 narių. Nuo 1912 m. joje buvo sujungtos ekonominės ir kultūrinės funkcijos. Ji išlaikė savo parduotuves, didesniais kiekiais užpirkinėjo že-

¹²⁹ Gk. [K. Grinius], "Tautų rytojun bežiūrint", *Lietuvos žinios*, 1914 10 26 (11 08), nr. 171; J. Bekampis [J. Stankevičius], "Baltarusių balsas", *Lietuvos žinios*, 1914 12 24 (1915 01 06), nr. 196; R. [A. Rimka], "Demokratija ir tikybiniai tautininkai", *Lietuvos žinios*, 1913 01 19 (02 01), nr. 8; idem, "Dabartiniai Lietuvos demokratijos uždaviniai", *ibid.*, 1912 12 08 (21), nr. 145; Arpietis [?], "Truksta visuomeniškumo", *ibid.*, 1912 07 26 (08 08), nr. 87; K.J. [?], "Vilniaus lenkų-pirmeivių balsas", *ibid.*, 1911 04 21 (05 04), nr. 45; Domas Šidlauskis, "Visa Lietuva administratiriškai sujungtina vienan kūnan", *ibid.*, 1909 09 30 (10 13), nr. 34.

¹³⁰ "Lietuvos žinių" redakcija, "Pradedant", *ibid.*, 1909 10 17 (30), nr. 39.

¹³¹ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 2058-2060; t. 2, skilt. 2512-2515. Naudotasi "Lietuvos žinių" 1909-1915 m. komplektais.

¹³² M. Römer, *Dziennik*, t. 5, MAB, f. 138-2232, l. 29.

¹³³ Juozas [P. Ruseckas], "Ant Naujųjų metų slenksčio", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 1, p. 3.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ "Nuo "Lietuvos ūkininko" redakcijos", *ibid.*, p. 2.

¹³⁶ Arpietis [?], "Truksta visuomeniškumo".

¹³⁷ P. Šalčius, *Raštai*, Vilnius, 1989, p. 394, 397.

mės ūkio mašinas, įvairius padargus, mineralines trąšas ir pardavinėjo vartotojams pigiau. Iki 1912 m. daugiau užsiiminėjo švietimu: rengė pas-kaitas apie žemės ūkį, agitavo už kooperacinį judėjimą¹³⁸.

Draugijos valdybos sumanymu prie "Lietuvos ūkininko" kaip mėnesi-nis, vėliau pasidaręs dvisavaitiniu, 1907 m. birželio 27 (liepos 10) d. buvo pradėtas leisti priedas "Žemė". Čia buvo rašoma žemdirbystės, sodi-ninkystės, daržininkystės agrotechnikos klausimais, pateikiama praktinių žinių iš gyvulininkystės ir kitų ūkio sričių. 1907 m. "Žemė" redagavo drau-gijos valdyba, o iš tikrųjų, matyt, K. Grinius, 1908 m. - agronomas Jonas Masiulis, likusį laiką - agronomas Jonas Kriščiūnas¹³⁹.

Kitas "Lietuvos ūkininko" priedas - "Mokykla" - buvo pradėtas leisti 1909 m. kovo 3 (18) d. ir kas keturios savaitės ėjo kaip LMS organas. Jos veikla tuomet buvo labai susilpnėjusi, ir šio priedo leidimas buvo viena iš nedaugelio jos reiškimosi formų. Visas "Mokyklos" leidimo išlaidas dengė LDP. Nuo 1912 m. šis priedas buvo leidžiamas prie "Lietuvos žinių". Jį redagavo K. Lekeckas, Zubrys, M. Šalčius, o nuo 1914 m. - Vilkaitis¹⁴⁰.

Medicinos ir sveikatos žinioms populiarinti prie "Lietuvos ūkininko" nuo 1909 m. liepos mėn. ėjo "Sveikata". Jis buvo leidžiamas atskiromis knygutėmis. Daug rašė K. Grinius, P. Avizonis, A. Sketeris, J. Jarašius ir kiti. Vaistininkams buvo skirtas "Lietuvos žinių" priedas "Farmaceutų rei-kaikai", ėjęs nuo 1911 m., o 1911-1913 m. prie "Lietuvos ūkininko" - "Žibu-tė", rašiusi moteris dominančiais klausimais. "Lietuvos ūkininką" reda-guojant A. Rimkai, 1910 m. nuo 33 Nr. buvo įvestas "Jaunimo skyrius", vėliau virtęs atskiru mėnesiniu priedu "Jaunimas". 1912 m. kovo mėn. A. Rimkai iš redakcijos pasitraukus, juo toliau rūpinosi P. Ruseckas¹⁴¹. Priedas buvo skirtas kaimo jaunimui.

Gimnazijų, universitetų jaunimui lavinti, telkti labai svarbus buvo "Lie-tuvos žinių" priedas "Aušrinė", pradėtas leisti 1910 m. vasario mėn. Jis buvo savarankiškesnis LDP atžvilgiu nei kiti priedai organizaciniu ir ypač idėjiniu požiūriu. Kaip pažymėjo V. Kavolis, studentai, pirmiausia Mask-vos universiteto, ėmėsi iniciatyvos leisti šį laikraštį, nuo ankstesnės tauti-nio atgimimo inteligentijos skyrėsi stipresniu asmeninės nepriklausomy-bės pabrėžimu, analizės gilumu, savitu liberalizmo, racionalizmo supratimu¹⁴². "Aušrinės" redakcijoje dirbo jau tuomet kaip asmenybės iš aplinki-nių išsiskyre S. Šilingas, Petras Klimas, Pranas Dovydaitis, Juozas Papeč-kys, Rapolas Skipitis, Agnietė Ambraziejūtė, Vladas Bukaveckas. Tarp rašiusiųjų iškiliausias buvo pirmas lietuvių profesionalus filosofas, psi-chologinės literatūros pradininkas Ramūnas Bytautas. Skelbdama origi-nalias mintis, žadindama diskusijas, "Aušrinė" toliau gilino tautinio judė-jimo idėjinę diferenciaciją. Krikščioniškosios demokratijos simpatikai,

vadovaujami P. Dovydaičio, priešpriešino idealizmą "Aušrinės" skelbtiems materializmui, racionalizmui ir nuo 1911 m. pradėjo leisti "Ateitį", kaip priedą prie "Draugijos".

Apie "Aušrinę" susispietusi moksleivija telkėsi savo mokymosi vietose, jungėsi į nelegalias savišvietos kuopeles. Didesnės jų turėjo po 30-40 narių. Aktyvios buvo Panevėžio, Marijampolės, Šiaulių, Vilniaus kuopelės. Bet žinomos ir Vilkaviškio, Ukmergės, Telšių. Susirinkimuose kuopelių nariai aptardavo "Aušrinėje" skelbtus straipsnius, skaitydavo referatus, diskutuodavo. Kai kurios kuopelės leido laikraščius. 1912-1913 m. tarp aušrininkų ėmė išsiskirti marksistinės (bolševikinės) pakraipos grupelės¹⁴³.

Be šių priedų, nuo 1906 m. kasmet buvo leidžiami "Lietuvos ūkininko" Vilniaus kalendoriai.

Vis dėlto, jeigu tikėsime spėjimais ir nuogirdomis paremta M. Šalčiaus statistika, LDP įtaka masėms per spaudą neprilygo tokiai pat krikščioniškosios demokratijos įtakai. Pastaroji prieš Pirmąjį pasaulinį karą išleisdavo 32500 egz. savo spaudos, o "Lietuvos ūkininkas" ir "Lietuvos žinios" su priedais - 8500 egz.¹⁴⁴

Iš organizacijų, kurioms vienaip ar kitaip LDP darė įtaką, be minėtos Marijampolės ūkininkų draugijos, 1906-1915 m. labiausiai šviečiamajame darbe pasižymėjo po 1905 m. toliau savo veiklą tęsusi K. Griniaus vadovaujama Marijampolės liaudies švietimo draugija "Šviesa". 1906 m. spalio 26 (lapkričio 8) d. ji legalizavosi - užregistravo savo įstatus. Steigėjais buvo pasirašę K. Grinius, J. Griniuvienė, Liudas Ciplijauskas, V. Milčinskaitė. Pagal įstatus draugijos tikslas buvo steigti mokyklas, pedagoginius ir vakarinius kursus, knygynėlius, platinti knygas ir kitus spaudinius, šelpiti besimokantį jaunimą¹⁴⁵. Tų pačių metų lapkričio 19 (gruodžio 2) d.

¹³⁸ Ibid., p. 402, 406-408; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 439.

¹³⁹ J. Kriščiūnas, "Kaip atsirado ir augo "Lietuvos ūkininko" priedas "Žemė", *Lietuvos ūkininkas*, 1930 12 04, nr. 49, p. 3; K. Grinius, "Kaip aš buvau "Lietuvos ūkininko" redaktorium", ibid.

¹⁴⁰ V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, skilt. 2067; V. Žilėnas, *op. cit.*, p. 63-64.

¹⁴¹ "Jaunimas", *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 111.

¹⁴² V. Kavolis, "Ramūnas Bytautas ir "Aušrinės" sąjūdis", *Aušrinė*, 1989, nr. 1, p. 37-39.

¹⁴³ P. Klimas, "Moksleivių sąjūdžio pusamžis", *Aušrinė*, 1990, nr. 1, p. 59; *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos bruožai* (Straipsnių, atsiminimų rinkinys. Sudarytoja: A. Murzaitė), NB, f. 10-411, l. 20, 40, 41, 43, 45, 50.

¹⁴⁴ M. Šalčius, *Dešimt metų tautiniai-kultūrinio darbo Lietuvoje (1905-1915)*, Chicago, 1917, p. 52.

¹⁴⁵ Einančio Suvalkų gubernatoriaus pareigas asmens informacija apie "Šviesos" draugijos registraciją (1906 10 27 (11.09)), LLI, f. 61-183. l. 1-2.

"Šviesos" narių susirinkime buvo išrinktas CK iš septynių narių: K. Griniaus (pirmininkas), L. Ciplijausko (sekretorius), J. Griniuvienės (knyginkė), V. Milčinskaitės (kasininkė), Bronislavo Pavalkio, R. Majaus, Antano Verbylos.

Draugija jau tuomet turėjo 50 narių¹⁴⁶. Iki 1908 m. rudens ji dar labiau padidėjo ir turėjo 17 skyrių, kuriuose buvo apie 600 narių¹⁴⁷. Dauguma narių buvo valstiečiai. Be minėtų asmenų, vėliau vadovybėje dirbo: T. Dmochauskienė, Petras ir Pijus Vitkauskai, S. Klimas, M. Aleksiūtė¹⁴⁸, o skyriuose - J. Staugaitis, Juozas Akelaitis, Juozas Kudirka, Juozas Rimša, Pijus Grigaitis, Juozas Kačergis¹⁴⁹. Didžiausi skyriai buvo įsikūrę Naujamiestyje (Vladislavove) (63 nariai), Vilkaviškyje (63), Kybartuose (52), Griškabūdyje (44), Šakiuose (44). Gana nemažas buvo Vilkaviškio apskrities Didvyžių skyrius (39)¹⁵⁰. Draugijos skyriai turėjo bibliotekėles-skaityklas (jose buvo apie 2500 knygų), įvairiomis temomis rengė paskaitas, lietuviškus vakarus, rūpinosi daraktorių (nepatentuočių mokytojų) legalizavimu, privačių mokyklų steigimu. Marijampolėje draugija subūrė chorą ir kursus mokytojams rengti, įsteigė mergaičių pradinę mokyklą¹⁵¹.

Būdama idėjine pakraipa "pirmieviška", draugija pasisakė prieš tikėjimo ir politikos reikalų sujungimą, todėl nuolat konfrontavo, varžėsi dėl įtakos su ten pat veikusiu "Žiburiu", "Žagre". "Šviesos" vadovai K. Grinius, J. Staugaitis kaltino "Šaltinį" konservatyvizmu, biurokratizmu, kritikavo pastarojo agitaciją prieš "Šviesą", "Lietuvos ūkininką"¹⁵². Sprendžiant kai kuriuos klausimus, pavyzdžiui, steigiant mokyklas, buvo bandyta dirbti bendrai¹⁵³. Nors draugijai daugiau įtakos darė demokratai, bet jos veikloje dalyvavo ir socialdemokratai bei savo pažiūromis pastariesiems artimesni žmonės. Tarp draugijos narių buvo platinami: "Žarija", "Skardas", "Naujoji gadynė", "Vilniaus žinios", "Lietuvos ūkininkas"¹⁵⁴. Priešingai "Žiburio" draugijai, "Šviesa" didelę dėmesį skyrė politiniam švietimui, Lietuvos autonomijos idėjos propagandai¹⁵⁵. Skyrių bibliotekėlės-skaityklos platino tokias knygas kaip: *Kas tai yra politiška partija?* 1906; *Darbininkų kalendorius*, 1907; *Apie žmonių atstovus*, 1907; *Kaip valdomi amerikiečiai*, 1906; *Papasakojimas iš prancuzu revoliucijos*, 1906¹⁵⁶.

Caro valdžia, vykdydama valstybinio šovinizmo politiką, iš dalies buvo suinteresuota lietuvių kultūros vystymu ir lietuvių tautinės savimonės žadiniu, nes norėjo atskirti lietuvių valstietišką liaudį nuo sulenkėjusios bajorijos ir taip panaikinti jos kultūrinės-politines sąsajas su Lietuvos senuoju valstybingumu, kad ji taptų tuomet besiformuojančios modernios rusų politinės (pilietinės) tautos dalimi. Kaip pažymėjo 1908 m. lapkričio 15 (28) d. per susitikimą su A. Bulota Rusijos valstybės ministras pirminkas P. Stolypinas, "[...] lietuvių tautiškumas etc. tiek būsiąs kenčiamas ir

*nepersekiojamas ant kiek jis nebus separatiškas (t.y. lietuviai nesistengs atsisukti nuo rusų) ir revoliucijoniškas (neis prieš valdžią)*¹⁵⁷.

Caro valdžia 1906-1915 m. daugiau ar mažiau toleravo krikščionių demokratų kultūrinę veiklą, nes ji buvo mažiau atvirai priešiška, daugiau stiprino lietuvių tautinius-kultūrinius pagrindus, tuo tarpu minėta "Šviesos" veikla, kaip ir LDP politinė programa, buvo aktyvesnė, opoziciškesnė, turėjo net politinio priešinimosi elementų, kurie, griežtinant caro valdžios "tautinių pakraščių" politiką, 1907-1908 m. į jos rėmus nebetilpo.

Po ilgo sekimo bei saugumo agentų gerai parengtų provokacijų Marijampolės žandarų viršininkas rotmistras Kislinkis 1908 m. rugsėjo 22 (spalio 5) d. padarė kratą pagrindinėje draugijos būstinėje Marijampolėje ir draugiją uždarė. Rugsėjo 23-24 (spalio 6-7) d. tas pat įvykdyta visuo-

¹⁴⁶ Senapilės [Marijampolės] Šviesos Centro komiteto ataskaita (1906 12 ?), LLI, f. 61-187, l. 1-2.

¹⁴⁷ Petras [P. Ruseckas], "Dvi draugiji", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 41, p. 442; K. Grinius, "1908-tieji metai Lietuvoje", *ibid.*, 1909, nr. 1, p. 2. Literatūroje yra nurodyti ir didesni skaičiai. P. Čepėnas, pasiremdamas K. Griniaus atsiminimais, pažymėjo, jog buvo įkurta 19 "Šviesos" skyrių, kuriuose buvo 700 narių (*Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 470.), o *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje* (t. 4, Vilnius, 1988, p. 24.) teigiama, jog buvo 23 skyriai ir daugiau kaip 1000 narių. Mes remiamės organizacijos veikimo pabaigoje pateiktais duomenimis, nes manome, kad jie patikimesni.

¹⁴⁸ K. Grinius, "Iš draugijų gyvenimo", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 3, p. 41.

¹⁴⁹ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko 1909 04 06(19) nutarimas dėl "Šviesos" veiklos, VIA, f. 419, ap. 4, b. 70, l. 22-25.

¹⁵⁰ Marijampolės "Šviesos" skyrių narių sąrašai draugijos likvidacijos byloje, VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 135, 144, 148, 160, 243, 256.

¹⁵¹ K. Grinius, "Iš draugijų gyvenimo"; V. Maknys, *op. cit.*, p. 149; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 471.

¹⁵² "Juodašimtiškas lapelis", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 32, p. 349; K. Griniaus laiškas (1907 07 22 (08 04)), rastas kratos pas J. Kudirką metu. 1908 12 03 (16) kratos protokolas, VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 205; J. Kudirkos parodymai. 1908 12 13 (26) apklausos protokolas, *ibid.*, l. 217; K. Jasinskio parodymai. 1908 12 16 (29) apklausos protokolas, *ibid.*, l. 219-220. J. Staugaičio laiško "Šaltinio" redaktoriui juodraštis [be datos]. Rastas 1908 10 22 (11 04) kratos metu, *ibid.*, l. 84.

¹⁵³ K. Grinius, "Iš draugijų gyvenimo".

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko nutarimas (1909 04 06(19)) dėl "Šviesos" veiklos, VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 18a.

¹⁵⁶ Laikino spaudos reikalų komiteto Vilniuje pirmininko raštas Suvalkų gub. Vilkaviškio ir Vladislavo [Naumiesčio] apskričių Žandarų valdybos viršininkui (1908 11 27(12 10)), *ibid.*, l. 199.

¹⁵⁷ "Mūsų atstovo A. Bulotos apsilankymas pas ministerių pirmininką Stolipiną", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 48, p. 516.

se draugijos skyriuose. Iki metų pabaigos taip pat iškratyti pagrindiniai "Šviesos" veikėjai (K. Grinius, J. Staugaitis, L. Ciplijauskas, J. Kačergis), areštuoti visi CK nariai. Iš viso buvo suimti 22 draugijos nariai. Suimtiesiems bei visai "Šviesos" veiklai, remiantis agentų parodymais, buvo inkrimnuotas kaltinimas vykdžius Rusijos valstybei pavojingą veiklą, priklausius draudžiamai socialdemokratų partijai. Sufabrikavus kaltinimą, Varšuvos generalgubernatorius devyniolika "Šviesos" draugijos narių siūle išstremti 5-2 metams į tolimąsias Rusijos gubernijas¹⁵⁸. Tačiau Rusijos vidaus reikalų ministras, draugijos veikloje nusikaltimo neradęs, 1909 m. liepos mėn. bylą nutraukė. Vis dėlto pritaikius Varšuvos generalgubernatoriaus administracines nuobaudas, K. Grinius, J. Griniuvienė, L. Ciplijauskas, J. Kačergis, J. Rimša ir dar šeši nariai buvo išstremti iš Suvalkų gubernijos 2-3 metams. Draugija savo veikos nebeatnaujino¹⁵⁹.

LDP vadovybė, "Lietuvos ūkininko" redakcija ieškojo ir surado naują formą šviečiamajai veiklai tęsti. A. Rimka, F. Bortkevičienė, pasiremdami suomių pavyzdžiu¹⁶⁰, jau 1909 m. ragino kaimo jaunimą telktis į būrelius ir šviestis. "Lietuvos ūkininko" 30-32 Nr. buvo išspausdinti pavyzdiniai tokių būrelių įstatai, aprašyti pagrindiniai organizaciniai principai ir veiklos formos. Būrelių organizatorių patarėju ir vadovu tapo nuo "Lietuvos ūkininko" 33 Nr. pradėjęs eiti priedas "Jaunimas". 1909 m. rugpjūčio mėn. buvo įkurti pirmieji jaunimo būreliai¹⁶¹. Neaišku kiek jų iš viso susikūrė ir veikė 1909-1912 m., bet žinoma, kad jie buvo paplitę toje pačioje teritorijoje, kaip ir "Šviesa". Žandarų duomenimis, jaunimo būreliai telkėsi Suvalkų gubernijos trijose apskrityse: Vilkaviškio, Marijampolės, Naumiesčio¹⁶², kur buvo susekti šeši (Atmoniškio, Liepalotų, Norvaišų kaimuose ir Naumiesčio mieste bei Šakiuose, Pilviškiuose). Buvo įkurtų būrelių ir Kauno gubernijoje¹⁶³. Būreliai jungė LDP, LSDP ir net bolševikinės pakraipos socialdemokratų šalininkus¹⁶⁴.

Būrelių organizatoriai, paskelbę tikslą - šviesti ir šviestis, buvo įsteigę bibliotekėles-skaityklas, turėjusias po 100-300 knygų, rinko iš besiburiančio juose jaunimo pinigus, už kuriuos prenumeravo, po to platino demokratų ir socialdemokratų spaudą (tarp jos buvo "Kova", "Keleivis", "Darbininkų lapelis"), rengė knygų aptarimo ir skaitymo vakarus. Kai kurie būreliai leido ranka rašytus laikraščius. Knygomis, spauda apsirūpindavo per "Lietuvos ūkininko" redakciją; būrelių organizatoriams ji duodavo rekomendacijas veiklai plėtoti. Būrelių nariams buvo nedraudžiama dalyvauti "Žiburio" veikloje. Vasarą būreliams pagelbėdavo į namus sugrįžę moksleiviai, studentai, apie "Aušrinę" besitelkusių būrelių nariai - aušrininkai¹⁶⁵. Pastariesiems patarimus tokiam darbui teikė specialus "Aušrinės" priedas "Vasaros darbai", pradėjęs aušrininkų "ėjimą į laudį".

Matyt, nemaža dalis Suvalkų gubernijoje veikusių būrelių narių anksčiau priklausė "Šviesai", o iš draugijos buvo "paveldėta" dalis bibliotekėlių-skaityklų knygų.

Jaunimo būrelių veikla prislopo, kai 1912 m. vasario 23 (kovo 8) d. Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininkas įsakė Marijampolės apskrities Žandarų valdybos viršininkui rotmistruui Kislinskiui kaimo jaunimo būrelius likviduoti¹⁶⁶. Po kratų "Lietuvos ūkininko" redakcijoje, taip pat pas kai kurių būrelių vadovus, pasirėmus saugumo agentų pranešimais, buvo iškelta byla "Lietuvos ūkininko" leidėjai F. Bortkevičienei ir atsakingajai redaktorei Marijai Radzevičienei, faktiškajam redaktoriui A. Rimkai bei kai kurių būrelių aktyvistams - Povilui Brazaičiui, Justinui Lukšiui, Onai Stikliūtei, Antanui Plaušinaičiui, Antanui Grybui¹⁶⁷. Kaip ir "Šviesai", buvo pateikti panašūs kaltinimai: F. Bortkevičienė ir M. Radzevičienė esą priklausiusios LSDP, su pastarąja buvo susietas "Lietuvos ūkininkas" ir jo priedas "Jaunimas". LSDP buvo priskirtas ir jaunimo būrelių kūrimas, jų veiklos koordinavimas bei kontrolė. A. Rimkai pavyko pasislėpti, kiti buvo areštuoti ir tardomi. Neradus pakankamai įkalčių, byla buvo nutraukta, kaltinamieji paleisti¹⁶⁸. Taip pasibaigus bylai, Vilka-

¹⁵⁸ Švietimo-kultūros draugijos "Šviesa" likvidavimo byla (1908-1909 m.), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 31, l. 3, 39-40, 82-85, 88; Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko nutarimas (1909 04 06(19)) dėl "Šviesos" veiklos, *ibid.*, l. 22-24.

¹⁵⁹ K. Grinius, "Kaip aš buvau "Lietuvos ūkininko" redaktorium"; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 471.

¹⁶⁰ Mok-s A. V. [A. Vireliūnas], "Suomių jaunimo rateliai", *Lietuvos ūkininkas*, 1907, nr. 47, p. 694.

¹⁶¹ [A. Rimka], "Iš jaunimo gyvenimo (Suvalkų gub.)", *ibid.*, 1909, nr. 32, p. 286.

¹⁶² Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko pranešimas Varšuvos generalgubernatoriui (1912 02 23 (03 08)), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 2a.

¹⁶³ Suvalkų gub. Vilkaviškio ir Vladislavovo [Naumiesčio] Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininkui (1912 02 27 (03 12)), *ibid.*, l. 34-35.

¹⁶⁴ V. Kvieška, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai".

¹⁶⁵ Suvalkų gub. Vilkaviškio ir Vladislavovo [Naumiesčio] Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininkui (1912 02 27 (03 12)), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 24-26; Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko pranešimas Suvalkų gubernatoriui (1912 05 18(31)), *ibid.*, l. 125-125a; A. R. [A. Rimka], "Iš kaimo jaunimo gyvenimo", *Lietuvos ūkininkas*, 1910, nr. 28, p. 258-259.

¹⁶⁶ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko įsakymas Marijampolės Žandarų valdybos viršininkui (1912 02 23 (03 08)), VIA, f. 1007, ap. 1, b. 55, l. 8.

¹⁶⁷ Asmenų kaltinamų dėl "Lietuviško jaunimo būrelių" veiklos sąrašas, *ibid.*, l. 185.

¹⁶⁸ Suvalkų gub. Žandarų valdybos viršininko susirašinėjimas dėl M. Radzevičienės, F. Bortkevičienės ir kt., tardytų "Lietuviško jaunimo būrelių" byloje, *ibid.*, l. 2, 4, 8, 26-28, 73, 87-88.

viškio ir Naumiesčio Žandarų valdybos viršininkas rotmistras Krušinskis, ypač aktyviai dalyvavęs likviduojant jaunimo būrelius, rekomendavo Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininkui neleisti valstiečiams rengti vakarų, spektaklių, kad šie vėl nesusitelktų, arba leisti tik laiduojant vietos katalikų dvasininkams, siekiantiems pritraukti jaunimą į "Žiburio" draugiją¹⁶⁹.

Priklausoma nuo LDP ir jai vadovaujant 1906-1915 m., toliau Vilniuje veikė "Žiburėlio" labdaros draugija, užsiėmusi besimokančio liberalių pažiūrų jaunimo šelpimu. Kasmet draugija išskirdavo 1500-2000 rb stipendijoms ir pašalpoms. Nuo 1906 m. draugija veikė legaliai. Registruojant steigėjais buvo užrašyti J. Bagdonas, F. Bortkevičienė, P. Gaidelionis, J. Vileišis, S. Matulaitis, G. Sapkauskaitė, bet vadovavo F. Bortkevičienė, J. Višinskienė, o valdybai įvairiu metu priklausė M. Römeris, A. Bulota, Marija Putvinskaitė-Žmuidzinavičienė, Bronislava Biržiškienė¹⁷⁰.

Rūpindamiesi švietimo plėtimu, LDP nariai aktyviai dalyvavo ir ne jų idėjinėje įtakoje buvusių draugijų veikloje. Minėtinas savo tikslais tapачios Marijampolės "Šviesai" Vilniaus "Aušros" pavyzdys. Ši draugija daug dėmesio skyrė Rytų Lietuvos - Vilniaus ir Gardino gubernijų - lietuvių švietimui. Įvairiose Lietuvos vietose draugija turėjo 19 skyrių. 1907 m. kovo 8 (21) d. steigiant draugiją į valdybą pateko tuometinis LDP CK pirmininkas ir "Lietuvos ūkininko" redaktorius J. Bagdonas, komiteto narys J. Vileišis. Šalia jų dirbo A. Smetona, kunigai - J. Tumas ir Alfonsas Petrulis¹⁷¹. 1908 m. "Aušrą" rusų valdžia uždarė kartu su "Šviesa".

Kita organizacinė veikla. Kaip matome, idėjiniai bei pasaulėžiūros skirtumai ir su jais susiję partiniai interesai paliko gana ryškų atspaudą 1906-1915 m. tautinio-kultūrinio gyvenimo organizacijoje. Tačiau rusifikacijos pavojus, atgimstančios lietuvių tautos gyvybiniai poreikiai vertė idėjinius-politinius priešininkus ieškoti bendrų veikimo galimybių. Ypač tai buvo svarbu, siekiant išugdyti kokybiškai naują kultūrinę visuomenę, pajėgiančią visų pirma kultūrinėje sferoje pasipriešinti Rusijos imperiniams kėslams. Tokių galimybių buvo rasta ir jos gana sėkmingai išnaudotos, steigiant ir išlaikant bendratautes institucijas: Lietuvių mokslo bei Lietuvių dailės draugijas.

LDP atstovai aktyviai dalyvavo abiejų organizacijų veikloje. Legalizuojant LMD 1907 m. vasario 28 (kovo 13) d. patvirtintus įstatus kaip steigėjai pasirašė J. Bagdonas, J. Vileišis, A. Smetona. LMD steigiamajame susirinkime visi jie buvo išrinkti į pirmąją jos valdybą: J. Bagdonas - nariu, J. Vileišis - sekretoriumi, o A. Smetona buvo bibliotekininkas¹⁷². Be to, draugijos nariai buvo: F. Bortkevičienė, P. Mašiotas, K. Grinius, M. Sleževičius, A. Bulota, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Leonas, D. Alseika, L. Gira,

A. Rimka, J. Paršaitis-Gabrys ir kiti. Jie dalyvaudavo kasmetiniuose LMD suvažiavimuose, skaitydavo paskaitas, mokslinius pranešimus, rašė straipsnius LMD spaudos organui "Lietuvių tauta", rengė vadovėlius ir t.t.¹⁷³ Žinomos LMD akcijos - Tautos namų statybos - vieni iš organizatorių buvo A. Bulota, J. Vileišis, Z. Žemaitis¹⁷⁴.

Tarp LDD steigėjų buvo J. Vileišis. 1907 m. rugsėjo 2 (15) d. steigiamojo draugijos suvažiavimo išrinktas į valdybą, joje dirbo visą laiką. Draugijos, besirūpinančios dailės parodų rengimu, moraline ir materialine parama lietuviams dailininkams veikloje aktyviai dalyvavo P. Leonas, F. Bortkevičienė¹⁷⁵.

Kiek kitokia nei šių dviejų draugijų buvo Vilniaus "Rūtos" padėtis. Ji buvo steigiama kaip "pirmeiviška", t.y. liberalinės demokratinės pakraipos kultūrinė organizacija. Grįžęs į Vilnių po studijų Odesos universitete, vienas žymesnių LDP veikėjų M. Sleževičius ėmėsi kurti "Rūtos" draugiją. 1908 m. rugsėjo 25 (spalio 8) d. buvo įregistruoti jos įstatai, sudaryti pagal panašios Odesos "Rūtos". 1909 m. sausio 11 d. (n. st.) įvyko steigiamasis Vilniaus "Rūtos" susirinkimas. Ji buvo užsibrėžusi tikslą jungti ir "kultūriškai šviesti" Vilniaus ir Vilniaus krašto lietuvius. Veikla buvo labai plati: nusamdytose patalpose įkūrė biblioteką, skaityklą, rengė paskaitas, minėjimus, koncertus, spektaklius. Draugija turėjo chorą, vaidintojų, tautinių šokių ir deklamuotojų būrelius. 1909 m. savo salėje surengė 86, o 1910 m. - 89 vakarus¹⁷⁶. Vilniaus kultūriniame gyvenime, 1908 m. nunykus "Vilniaus kanklėms", "Rūta" greitai užėmė vadovo pozicijas, tapo viso Vilniaus lietuvių kultūrinio gyvenimo centru. Ilgą laiką "Rūtai" vadovavo A. Domaševičius, tačiau veikloje, be paties M. Sleževičiaus, K. Griniaus, F. Bortkevičienės, P. Rusecko, Z. Žemaičio, L. Giros bei socialdemokratų M. Biržiškos, A. Janulaičio, labai aktyvūs buvo J. Basanavičius, J. Tu-

¹⁶⁹ Ibid., l. 127a.

¹⁷⁰ Z. Toliušis, Felicija Bortkevičienė, NB, f. 66-13, l. 8. M. Römer, *Dziennik*, t. 2, MAB, f. 138-2229, l. 5; K. Gr. [K. Grinius], "Mūsų visuomenės gyvenimas", *Lietuvos žinios*, 1914 01 24 (02 06), nr. 19.

¹⁷¹ Vilniaus "Aušros" draugijos veiklos apžvalga (1907-1908 m.), MAB, f. 255-1248, l. 1.

¹⁷² A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 89-90.

¹⁷³ J. Jurginis, "Lietuvių mokslo draugija", *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, 1975, p. 47-50, 67, 75-80, 92-93, 95-97.

¹⁷⁴ Ibid., p. 60-62.

¹⁷⁵ "Lietuvių dailės draugija", in *Lietuvių enciklopedija*, t. 16, Boston, p. 31; M. Römer, *Dziennik*, t. 2, MAB, f. 138-2230, l. 184.

¹⁷⁶ J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Mykolas Sleževičius: Gyvenimas ir darbai*, p. 33-34; V. Maknys, *op. cit.*, p. 123.

mas, D. Malinauskis, Augustinas Paškevičius, P. Vileišis, G. Sapkauskaitė, t.y. priešingos "stovyklos" atstovai¹⁷⁷.

"Rūtos" choras ir vaidintojų būrelis važinėjo po Vilniaus kraštą, nuo 1911 m. draugija leido "Teatro" žurnalą, padėjo kurti Vilniaus lietuvių artistų sąjungą. "Rūta" buvo ir visos Lietuvos kultūrinis centras¹⁷⁸.

Taigi LDP atstovai aktyviai dalyvavo organizuojant ir vystant visos tautos kultūrinių institucijų veiklą.

3.2. LDP POLITINĖS-SOCIALINĖS PROGRAMOS BRUOŽAI

LDP požiūrį politiniais-socialiniais klausimais pilniausiai, tiksliausiai rodo programiniai dokumentai, partijos narių straipsniai spaudoje. 1906-1914 m. buvo svarstytos ir priimtos dvi partijos programos. Pirmoji buvo aptarta šeštajame LDP suvažiavime 1906 m. sausio 14-15 (27-28) d.¹⁷⁹ Išlikęs programos rankraštis su autografais rodo, jog pagrindinis jos autorius buvo K. Grinius, o taisė, redagavo J. Vileišis¹⁸⁰. Su programos projektu buvo susipažinęs ir spėjo savo pastabas pareikšti P. Višinskis. Tad pagrįstai jiems ir priskiriama programos autorystė¹⁸¹. Spausdinti parengtas rankraštis buvo datuotas 1906 m. kovo 4-ąją (17), o atskira brošiūrėle programa buvo išleista tais pačiais metais Tilžėje¹⁸². Tai buvo pirmoji oficialiai patvirtinta LDP programa, nes rengtoji 1902 m. taip ir liko projektu. Kaip minėjome, joje atsispindėjo naujos 1905 m. įvykių sąlygotos demokratų idėjinės nuostatos.

1906-1908 m. pokyčiai LDP organizacinėje struktūroje, susiję su LVS susijungimu, lėmė dar didesnę demokratų idėjinį radikalėjimą, nes LVS aplinkoje kilusios idėjos jų buvo plėtojamos. Todėl nuo LDP tryliktojo suvažiavimo susirūpinta programą atnaujinti, o jos diskutuotiems klausimams svarstyti buvo ketinta "Varpo" leidimą atnaujinti užsienyje¹⁸³. 1912 m. birželio mėn. LDP konferencija 1906 m. programą pripažino kaip programą minimum, kurią reikėjo peržiūrėti ir papildyti. Tam reikalui bei programos maksimum projektui parengti buvo sudaryta speciali komisija¹⁸⁴. Matyt, jai vadovavo A. Rimka, nes jis buvo pasirašęs 1914 m. balandžio mėn. "Varpo" 3 Nr. paskelbtą LDP programos projektą¹⁸⁵. Pristatant projektą, buvo pažymėta, jog jis parengtas remiantis 1906 m. programa. Šis projektas buvo nuodugnai svarstytas, net keturias dienas (1914 m. birželio 11-14 d.) vykusiame specialiai tam sušauktame LDP suvažiavime. Kiek žinome, jame dalyvavo tik 9 partijos nariai ir 8 svečiai. Įrašius pastabas ir papildymus, projektas buvo patvirtintas kaip partijos